

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE
ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

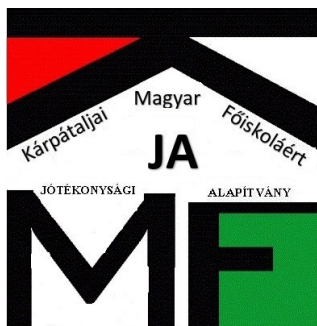
**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 94(477.87)(082)

K 22

A kiadvány a mai Kárpátalja területének történetét mutatja be az őskortól a jelenkorig; összefoglaló jellegű munka, ahol a szerzők által fontosnak tartott témakörök lettek megjelenítve. Ajánljuk mindazoknak, akik betekintést kívánnak nyerni a mai értelemben vett Kárpátalja sokoldalú múltjába és jelenkori történetébe.

*Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2021.09.30., 9. számú jegyzőkönyv).*

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi
Kutatóközpontja, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztőbizottság:

A szerkesztőbizottság elnöke: *dr. Brenzovics László*

Főszerkesztő: *dr. Csatáry György*

Felelős szerkesztők: *Dobos Sándor, Orbán Melinda*

Szerkesztőbizottsági tagok: *dr. Braun László, dr. Szakál Imre,*

Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya

Lektorálta:

prof. dr. habil. Balla Tibor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest) – 6. fejezet;

Bayerné dr. Sipos Mónika (Pécsi Tudományegyetem, Pécs) – 15. fejezet;

dr. Czigány István (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest) – 4. fejezet;

dr. Ferenc Viktória (Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Forisik Péter (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 2. fejezet;

Hidász Ferenc OFM (Ordo Fratrum Minorum) – 10–13. fejezet;

Marosi István (gör.kat. lelkész, Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ, Beregszász) – 10–13. fejezet;

prof. dr. Mándrik Iván (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 5. fejezet;

dr. Milován Sándor (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tiszteletbeli elnöke, Nagyszőlős) – 14. fejezet;

dr. Molnár József (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 1. fejezet;

dr. Novák Ádám (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 3. fejezet;

dr. habil. Palasik Mária (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) – 11. fejezet;

prof. dr. habil. Püski Levente (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 8–9. fejezet;

dr. Radvánszky Ferenc (ref. lelkész, Mezőkaszonyi Református Egyházközség) – 10–13. fejezet;

dr. habil. Simon Attila (Selye János Egyetem, Komárom; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja) – 7. fejezet;

dr. Tóth Pál Péter, DSc (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Valuch Tibor, DSc (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) – 10., 12–13. fejezet.

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Orbán Melinda*

Korrektúra: *Sin Edina, Hnatik-Riskó Márta*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel: *Dobos Sándor* (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

**A kiadvány megjelenését a Nemzeti Együttműködési Alap,
Magyarország Miniszterelnöksége, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta
a Nyírtéti Református Egyházközség Jövőjéért Egyesület és a Kárpátaljai
Magyar Főiskoláért Jótékonysági Alapítvány közreműködésével.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.;
e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail:
print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-8046-21-7

© A szerzők, 2021

© A szerkesztőbizottság, 2021

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
1. FEJEZET. KÁRPÁTALJA KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETE, ETNO- DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSAI ÉS KÖZSÉGNÉVRENDEZÉSEI	13
1.1. A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén (<i>Molnár D. István</i>).....	13
1.2. Kárpátalja népessége (<i>Molnár D. István</i>)	32
1.3. Községnévváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000) (<i>Dobos Sándor</i>).....	50
2. FEJEZET. A MAI KÁRPÁTALJA TERÜLETÉNEK ŐSTÖRTÉNETE (<i>Rácz Béla</i>).....	65
2.1. Paleolitikum (őskőkor).....	65
2.2. Mezolitikum (középső vagy átmeneti kőkorszak)	72
2.3. Neolitikum (újkökor, csiszoltkő-korszak).....	76
2.4. Rézkorszak (eneolitikum, kőrézkor)	79
2.5. Bronzkorszak.....	82
2.6. Vaskorszak.....	88
2.7. A római kor.....	92
2.8. A szláv korszak.....	97
3. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORA (A HONFOG- LALÁSTÓL 1526-IG) (<i>Kész Barnabás</i>)	103
3.1. A magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000)	103
3.1.1. Őstörténetünk titkai	103
3.1.2. A honfoglaló magyarok régészeti emlékei Kárpátalján	108
3.2. Vidékünk az Árpád-házi királyok korában (1000–1301)	115
3.2.1. Az Árpád-dinasztia	115
3.2.2. Vármegyék és ispánságok.....	120
3.3. A vegyes házi királyok kora (1301–1525).....	125
3.3.1. A Magyar Királyság fénykora.....	125
3.3.2. Középkori vármegyéink.....	131
3.3.3. Gazdaság, társadalom, műveltség.....	138
3.3.4. Középkori kőtemplomok	139
3.3.5. Szerzetesrendek	141
3.3.6. Középkori váraink	143
3.3.7. Vidékünk nemesi családjai a középkorban	153

4. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG A KORA ÚJKORBAN (1526–1790).....	157
4.1. Vidékünk története a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526–1711) (<i>Csatáry György</i>)	157
4.1.1. A királyi Magyarország és Erdély határán.....	157
4.1.2. A reformáció terjedése vidékünkön, beregszászi zsinatok	159
4.1.3. Az öt máramarosi koronaváros	165
4.1.4. A Bocskai-felkelés	167
4.1.5. Bethlen Gábor fejedelem kora.....	170
4.1.6. A vármegyei főnemesség	172
4.1.7. Az ungvári katolikus gimnázium.....	185
4.1.8. Az ungvári unió 1646-ban	188
4.1.9. A Thököly-felkelés.....	190
4.1.10. A Rákóczi-szabadságharc	199
4.2. Északkelet-Magyarország története 1711–1790 között (<i>Molnár Ferenc</i>)	213
4.2.1. A munkács-szentmiklósi uradalom.....	217
4.2.2. Munkács és Nagyszőlős.....	224
4.2.3. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kiala- kulása a 18. században	228
4.2.4. Bacsinszky András a Munkácsi Egyházmegye élén.....	231
5. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1790-TŐL 1914-IG....	237
5.1. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig (<i>Dancs György</i>).....	237
5.1.1. A jakobinus mozgalom és a napóleoni háborúk	237
5.1.2. A reformkori országgyűlések és a vármegyék.....	239
5.1.3. Néesség.....	247
5.1.4. Egészségügy és kolerajárvány	249
5.1.5. Gazdaság.....	254
5.1.6. Adók és kiadások	263
5.1.7. Regionális központok	265
5.1.8. Társadalmi szerveződések	271
5.2. Az 1848–49. évi események és a neoabszolutizmus (<i>Molnár Ferenc</i>)	273
5.2.1. A vármegyei élet és a forradalom	273
5.2.2. A nemzetiségi kérdés	277
5.2.3. A nemzetőrség és a honvédtoborzás megszervezése	279
5.2.4. Az 1848. őszi események.....	283

5.2.5. 1849 tavasza: a verhovinai események és a podhe- ringi ütközet	287
5.2.6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában	290
5.2.7. Megtorlás és neoabszolutizmus	295
5.2.8. Az Ungvári Kerület és az olmützi alkotmány kihirdetése	296
5.2.9. A politikai és nemzetiségi élet élénkülése az 1860-as évek elején.....	303
5.3. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai (<i>Braun László</i>)	310
5.3.1. A mezőgazdaság és az agrárnépesség helyzete.....	310
5.3.2. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről	315
5.3.3. Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok	323
5.3.4. A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása	329
5.3.5. A német lakosság foglalkozása és társadalmi helyzete.....	332
5.3.6. A vasúti közlekedés kiépítése	334
5.3.7. Az ipar fejlődése	344
5.3.8. A városok fejlődése és polgárosodás.....	358
6. FEJEZET. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS VIDÉKÜNK (1914–1918) (<i>Suslik Ádám</i>)	383
7. FEJEZET. AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA (1918–1938) (<i>Szakál Imre</i>)	399
7.1. Az államfordulat hónapjai.....	399
7.1.1. Ruszka Krajna.....	399
7.1.2. A csehszlovák katonai megszállás	408
7.2. Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság közigazgatásában	412
7.2.1. Az új ország	412
7.2.2. Kárpátalja csehszlovák közigazgatása	416
7.3. Magyar társadalmi és politikai élet a csehszlovák Kárpátalján.....	423
7.3.1. Az új közösség	423
7.3.2. Pártok és választások	430
7.4. Csehszlovák gazdaságpolitika Kárpátalján	435
7.4.1. Gazdasági helyzetkép és infrastrukturális fejlesztések.....	435
7.4.2. Földreform és telepítéspolitika	444
8. FEJEZET. KÁRPÁTI UKRAJNA ÉS A TERÜLETI REVÍZIÓ (1938–1939) (<i>Szözlősi Nóra</i>)	449
8.1. Az 1938-as eseményeket megelőző nemzetközi helyzet.....	449
8.2. Az 1938-as csehszlovák válság és a kisantant megroppanása.....	454

8.3. A müncheni tárgyalások és az első bécsi döntés	455
8.4. Az 1938. őszi események	459
8.5. Kárpáti Ukrajna kikiáltása, majd Magyarországhoz történő csatolása 1939 márciusában	463
9. FEJEZET. A MAGYAR KIRÁLYSÁGHOZ VISSZATÉRT KÁRPÁTALJA (1938–1944) (<i>Szőlősi Nóra</i>).....	
9.1. Előzmények.....	467
9.2. A katonai közigazgatás bevezetése.....	468
9.3. A polgári közigazgatásra történő áttérés.....	472
9.4. A visszatért területek országgyűlési képviselőtének alakulása.....	475
9.5. Igazoltatási eljárások és a tisztviselőkérdés	477
9.6. A visszatért területek gazdasági adottságai és lehetőségei	480
9.6.1. Turizmus	480
9.6.2. Erdőgazdálkodás.....	483
9.6.3. A vízerőművek.....	490
9.6.4. Mezőgazdaság, ipar és az ezen belüli szociális intézkedések.....	493
10. FEJEZET. A KÉSŐSZTÁLINIZMUS KORSZAKA (1944–1953).....	
10.1. A vidék szovjetizálása/szovjetesítése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	501
10.2. A szovjet típusú gazdaságpolitika erőszakos térnyerése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	513
10.3. A közoktatás szovjetesítése (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	521
10.4. Egyházpolitika szovjet módra (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	528
11. FEJEZET. A SZTÁLIN UTÁNI ÉVTIZED – 1953–1964 (A HÁROM „TRIUMVIRÁTUS” ÉS A HRUSCSOVI KILENC ÉV).....	
11.1. Politikai látszatenyhülés (<i>Váradi Natália</i>).....	543
11.2. A gazdaságfejlesztés – káderkérdés (<i>Váradi Natália</i>)	551
11.3. 1956 helyi vonatkozásai (<i>Váradi Natália</i>).....	565
11.4. A közoktatás alakulása az enyhülés éveiben (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	574
11.5. A hitélet alakulása a hruscsovi egyházüldözés idején (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	580
12. FEJEZET. A BREZSNYEVI DOLCE VITA KÉT ÉVTIZEDE (1964–1982).....	
12.1. „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme (<i>Császár István</i>)	593

12.2. A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei (<i>Császár István</i>).....	600
12.3. A közoktatás brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982) (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	613
12.4. Egyházpolitika és hitélet a <i>dolce vita</i> idejében (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	619
13. FEJEZET. A BOMLÁS ÉVTIZEDE (1982–1991).....	631
13.1. Pártfőtítkárok váltásának sodrában: élelmiszerprogram és alkoholtilalom (1982–1985) (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	631
13.2. A gorbacsovi peresztrojka fonákságaitól a széthullásig (<i>Császár István</i>)	635
13.3. Az ideológiai harc fokozása a közoktatásban (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	644
13.4. Az ateista propagandától az egyházzal történő együttműködésig (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	650
14. FEJEZET. KÁRPÁTALJA POLITIKATÖRTÉNETE A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2015) (<i>Darcsi Karolina</i>)	661
14.1. Kárpátalja Ukrajna függetlenségének időszakában – a magyar érdekképviselet megjelenése, az elvesztett autonómia ügye	661
14.2. Ukrajnai választások és a kárpátaljai magyarság	665
14.2.1. Parlamenti választások – 1990–1998	667
14.2.2. Parlamenti választások – 2002–2014	668
14.2.3. Helyhatósági választások Ukrajnában	680
15. FEJEZET. HELYZETKÉP A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVŰ OKTATÁSRÓL (1989–2019) (<i>Orosz Ildikó</i>).....	693
15.1. Az oktatást meghatározó jogalkotási folyamat alakulása Ukrajnában.....	694
15.2. Az anyanemzet politikájának hatása a kárpátaljai magyar oktatásra.....	706
15.3. A magyar nyelvű oktatási intézményhálózat	717
15.4. A magyar tannyelvű oktatási intézmények/osztályok minőségének kérdésköre	723
15.5. A magyar nyelvű szakképzés és felsőoktatás alakulása a vizsgált időszakban.....	735

16. FEJEZET. KÁRPÁTALJA TÁRSADALMI VISZONYAI A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2018) (<i>Hires-László Kornélia</i>)	743
16.1. Korszakok a gazdasági jellemzők és változások alapján.....	744
16.1.1. Ukrajna intézményi átalakulása (1991–1998).....	744
16.1.2. A nemzetközi hitelek és befektetők (1999–2007).....	748
16.1.3. A nagy gazdasági világválság (2008–2009).....	749
16.1.4. A mindenkori Nyugat és Kelet dilemmája (2010–2013)	751
16.1.5. A „Majdan” utáni időszak (2014–2015; 2016–2018)	752
16.2. Magyar kisebbségi lét a független Ukrajnában	756
16.2.1. A függetlenség alapjai (az alkotmány) – 1991–2000	756
16.2.2. Státusz törvény / narancsos forradalom – 2000–2007	756
16.2.3. Az első „ukrán láz” – 2008–2009	759
16.2.4. Kisebbségbarát időszak – 2010–2012.....	760
16.2.5. A második „ukrán láz”(?) – 2013–2019.....	761
16.3. Migrációs folyamatok korszakonként a kárpátaljai magyarság életében	761
16.4. Mindennapok a kárpátaljai magyarság életében az 1991-es rendszerváltás után	765
A KÖTET SZERZŐI	781

5.3. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai

1867 elején az uralkodó kinevezte gróf Andrássy Gyulát miniszterelnöknek, majd megalakult a magyar kormány. A szabadságharc után ismét felelős kormánya lehetett Magyarországnak. Június 8-án a miniszterelnök és az esztergomi érsek a budai Mátyás-templomban Magyarország királyává és királynőjévé koronázták Ferenc Józsefet és feleségét, Erzsébetet.

Az uralkodó szentesítette a kiegyezési törvényt, amit a Birodalmi Tanács is elfogadott, és utána sor került a közös miniszterek kinevezésére. Egy új államalakulat jött létre, ami két egyenrangú fél, Ausztria és Magyarország szövetségén alapult. A Habsburg Birodalom új neve Osztrák–Magyar Monarchia lett. A két egymástól kölcsönösen függő államot a közös uralkodó személye és az ún. közös ügyek kötötték össze. Közös volt a hadsereg az uralkodó felügyelete alatt, a pénzügyi rendszer és a külügyek a közös minisztériumok irányítása alatt álltak. A közlekedés, az iskolaügy, a mezőgazdaság stb. viszont a két ország belügyének számított.

5.3.1. A mezőgazdaság és az agrárnépesség helyzete

A mai Kárpátalja területét javarészt alkotó négy vármegyében 1869-ben 577 483 fő élt. 1910-ben a lakosság száma elérte a 848 160 főt, azaz 40 év alatt 270 ezerrel növekedett. Nemzetiségi összetétele szerint: 405 994 fő ruszin, 153 492 fő magyar, 128 791 fő zsidó, 94 260 fő román, 37 990 fő szlovák, 24 100 fő német, 3 533 fő más nemzetiségű volt. Kárpátalja mai területének népszaporulata – a magas halálozási és kivándorlási arány figyelembevételével – a legmagasabb volt egész Magyarországon belül.¹⁶²

A szabadságharcot követően az 1853-ban kiadott úrbéri pátens egyrészt megerősítette, másrészt újraszabályozta a jobbágyfelszabadítást. Ez hátrányosan érintette mind a parasztságot, mind a földesúri réteget, és a későbbiekben számos peres ügyet eredményezett.¹⁶³ Meg kell azonban jegyezni, hogy a hegyvidéki területeken a jobbágyviszonyoknak nem alakult ki az a klasszikus formája, amilyen az alföldi régiókban volt.

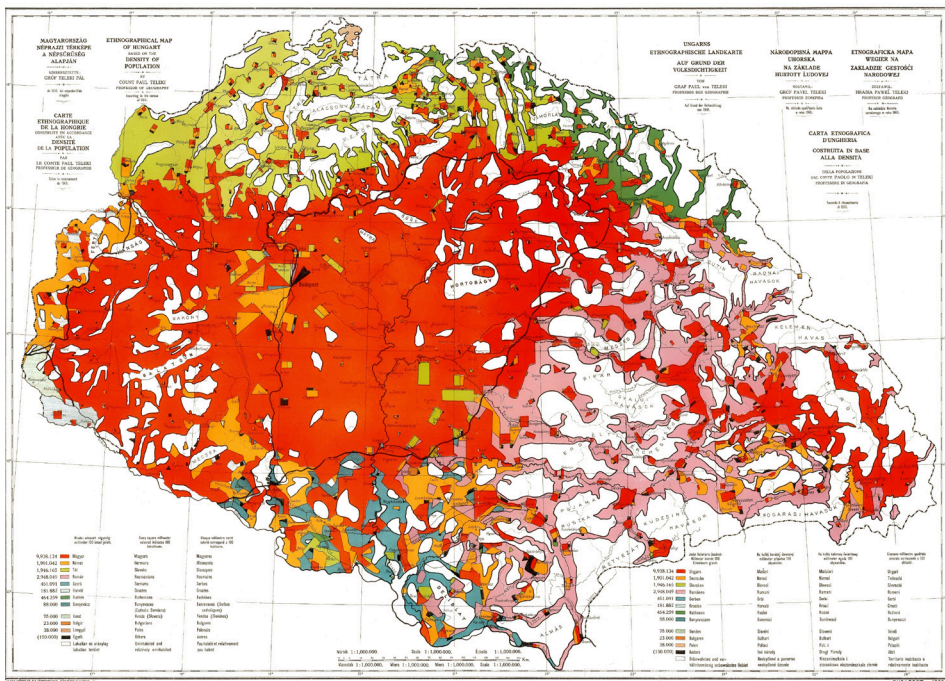
Az Északkeleti-Kárpátok vidékén a jobbágyok az alföldi megyékhez viszonyítva kisebb úrbéres telekkel szabadultak fel. Ez több okra vezethető vissza: a szűkösebb megyehatárookra, kevesebb termőföldre, a magas termé-

¹⁶² Mandrik Ivan: Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén és a XX. század elején. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 12. Nyíregyháza 1997. 48. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/49-59.pdf>, letöltés 2021. máj. 10.

¹⁶³ Estók János: Magyarország története 1849–1914. Budapest 2004. 50–51.

szetes szaporulatra, a paraszti áruterelésre, a földesúri és paraszti termelés viszonyára stb. Máramaros megye 2 141 paraszti telke 78 százaléka volt a Csongrád megyei 2 756 teleknek. A Máramarosban felszabadult mintegy 80 000 holdat kitevő úrbéres föld mégis mindössze 50 százalékát jelentette a Csongrádban felszabadult 160 000 holdnak.¹⁶⁴ Az úrbéres földből egy felszabadult telkes gazdára átlagosan Máramaros megyében 10–20, Ugocsa, Bereg és Ung megyében pedig 12–15 hold közötti terület jutott, míg tíz, az Alföldön vagy a Dunántúlon elterülő megyében 20–25 vagy 25 hold feletti földterület esett a gazdákra. A hegyvidéki megyékben átlagosan 13,89 hold volt az úrbéres földek nagysága, az országos átlag viszont 15,47 holdat tett ki. Egyes alföldi megyékben hiába volt nagyobb a telekaprózódás a jobbágyfelszabadítás után, a hegyvidéki megyékben mégis kisebb volt a paraszti földbirtok.¹⁶⁵

7. térkép Magyarország nemzetiségi térképe 1910-ben

Forrás: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ethnographic_map_of_hungary_1910_by_teleki_carte_rouge.jpg, letöltés 2021. júl. 29.

¹⁶⁴ Orosz István: A differenciálódás és kisajátítás. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk. Szabó István. II. köt. Budapest 1972. 55.

¹⁶⁵ Uo. 61., 63.

Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung megyékben azonban a telekaprózódás is számottevő volt. Az aprózódás végső fokát a zsellérré válás jelentette, ami mind a négy megyében magas arányokat öltött. Egy telkes jobbágyra Máramarosban és Ungban 2–3, Beregben már 3,75, Ugocsában 9,66 zsellér és lakó esett. Ugocsában valószínűleg sok 1/8 és 1/16 stb. telkes jobbágyot is a zsellérek közé számítottak, ami azt jelentette, hogy a megyében a birtokos jobbágyok is csekély telekfölddel váltak szabad földtulajdonossá. A zsellérek, akik viszont majd tízszer annyian voltak, nagyon apró telekkel vagy egyáltalán nem rendelkeztek földdel a jobbágyfelszabadítás után. A zselléresedés azokban a hegyvidéki megyékben volt a legnagyobb arányú, amelyekben a telkes jobbágyok átlagosan a legkevesebb úrbéri földdel szabadultak fel.¹⁶⁶

Az úrbéres földeken kívül a parasztok még rendelkezhetek ún. telken kívüli állománnyal (irtások, bérletek, maradványföldek stb.), amelyek sok esetben megközelítették, sőt meg is haladhatták a telekföldek nagyságát. A hegyvidéki falvak esetében a maradványföldek és az irtásföldek a parasztok által használt földmennyiség jelentős részét képezték.

A parasztok a korábbi úrbérrendezések idején – általában a földesurak tudtával – nem mondtak be annyi földet az összeírásokba, mint amennyi valóban a kezükön volt. Csak az úrbéri táblázatba felvett földek szolgálhattak az állami adó alapjául, viszont a be nem vallott úrbéres földek járadékából a földesúr bevételekre tarthatott igényt. Rövid időn belül a különböző összeírásokból kiderült, hogy a parasztok több földdel rendelkeznek, mint amennyit az úrbéri táblázatok feltüntettek. A felmérések és összeírások alkalmával megjelenő területet maradványföldnek, vagyis földtöbbletnek kellett tekinteni, s az adóbevétel szinten tartása végett azokból új úrbéres jobbágytelket kellett alakítani.¹⁶⁷ Az 1853. évi pátens értelmében a parasztok az úrbéres földekkel szabadon rendelkezhetek,¹⁶⁸ de a pátens és az 1871. évi törvény¹⁶⁹ is úgy rendelkezett, hogy a parasztok csak külön megváltással lehettek a maradványföldek tulajdonosai, vi-

¹⁶⁶ *Orosz I.*: A differenciálódás és kisajátítás i. m. 75.

¹⁶⁷ *Für Lajos*: A sorsdöntő „úrbéri” minőség. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. Szerk. Szabó István. I. kötet. Budapest 1972. 58–59.

¹⁶⁸ Az 1853. évi úrbéri pátens 2. §-a szerint. <http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteneNET/magyarazatok/1853urberipatens.htm>, letöltés 2015. okt. 21.

¹⁶⁹ Az 1871. évi LIII. törvénycikk. Az 1848. évi törvények által megszüntetett úrbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5519>, letöltés 2015. okt. 25.

szont azok után erdő- és legelőjárandóságot nem kaphattak.¹⁷⁰ Megtörtént, hogy a parasztok földjének egy részét, amelynek nem tudták úrbéres jellegét bizonyítani, maradványföldnek minősítette a bíróság. Az Ugocsa megyei Terebes község egyes földterületeit is maradványföldnek ítélték meg, amelyek megváltási összege 60 ezer forintot tett ki.¹⁷¹ Az 1853-as úrbéri pátens még arra is lehetőséget biztosított a földesurak számára, hogy az úrbéres jellegűvé nem változott irtásföldeket visszaválthassák.¹⁷² A parasztok tehát az úrbéri pátens után nem juthattak hozzá földjeik egy részéhez, vagy csak a megváltás után lett erre lehetőségük.

A paraszti kézen levő maradvány- és irtásföldek a telekföldhöz képest többletet jelentettek, de a birtokrendezés következtében megcsónkításuk azt jelentette, hogy a parasztok birtokállománya az új korszak kezdetén kisebb lett, mint a jobbágyfelszabadítás előtti évtizedekben volt.¹⁷³

Az első részletes mezőgazdasági összeírás Magyarországon 1895-ben kezdődött.¹⁷⁴ Az adatok alapján Bereg megyében a művelt területek (szántó, rét és szőlő) 74,2 százaléka a 100 holdon aluli törpe- és kisgazdaságokhoz tartozott. Máramarosban ezek a területek 84,4, Ugocsában 75,1, Ungban 70,2 százalékban voltak a törpe- és kisbirtokosok tulajdonában. Az 5 holdon aluli törpegazdaságok aránya a művelt területek megoszlásában Bereg megyében 10,7, Máramarosban 7,4, Ugocsában 11, Ung vármegyében 9,8 százalékot tett ki.¹⁷⁵ A négy északkeleti vármegye szántóinak, rétejeinek és szőlőinek majd 1/10-ét törpegazdaságokban művelték meg.

Az akkori viszonyok között az 5 hold földdel rendelkező parasztság nem tudta eltartani a családját még akkor sem, ha az egész földtulajdonna termőföld lett volna. Ezért a parasztságnak az a része, amelynek 5–10 hold földje volt, alig tudta fenntartani gazdaságát, kénytelen volt kölcsönt felvenni, amibe aztán tönkrement. 1912-re a hitelbankok kihelyezett összes hitele földzálagra a négy vármegyében összesen 52 millió 885 ezer koronát tett ki. Föld- és vagyonjelzálagra adtak hitelt az uzsorások, aminek a következménye a teljes eladósodás lett.¹⁷⁶

¹⁷⁰ *Für L.*: A sorsdöntő „úrbéri” minőség i. m. 81–82.

¹⁷¹ Uo. 83.

¹⁷² *Orosz I.*: A differenciálódás és kisajátítás i. m. 81.

¹⁷³ Uo. 90.

¹⁷⁴ *Laczka Sándorné*: Mezőgazdasági összeírások Magyarországon. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2000/2000_04/2000_04_282.pdf, letöltés 2021. máj. 10.

¹⁷⁵ *Nagy Mariann*: Agrárregiók Magyarországon a 20. század elején. Pécs 2015. 446–447.

¹⁷⁶ *Mandrik I.*: Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén i. m. 48.

A termőföld több mint fele a nagybirtokosok tulajdonában volt, akik az árutermekek legnagyobb részét állították elő. Bereg és részben Ung megyében 240 ezer hold földbirtok a Schönborn uradalomhoz tartozott. Ugocsa vármegyében 6 500 hold birtok a báró Perényi-család tulajdonában volt.¹⁷⁷

A legelőelkülönítések idején a jobbágyokat 4–22 kishold, azaz 3–16,5 kat. hold közötti legelőterület illette meg. Az úrbéres házas zsellérek legelőilletményét az 1/8 telkesekével azonos mértékűnek állapították meg.¹⁷⁸ A parasztok csak nagyon kevés helyen kapták meg a legelőterület maximumát. A hegyvidéki falvak esetében gyakran inkább az alsó határ – azaz a 4 hold – volt a jellemző. Ung megyében Gajdos és Ruszkóc községek példáján egy telekre viszonyítva 4-5 hold lehetett az átlagos legelőterület. Már az 1850-es évek elején előfordult a hegyvidéki legelők esetében, hogy az uradalom kitiltotta a falut az erdei legelőkről, azzal az indokkal, hogy az erdőket védik.¹⁷⁹ Az egykori Máramaros megyében elterülő Szinevér község úrbéres lakossága 1867-ben panaszt emelt az alispáni bíróság előtt, mivel egy 1864-ben megkötött egyezség szerint a község közbirtokos földesurai 240 ház után nem akarták kiadni a házanként járó évi 20 darab fajárandóságukat.¹⁸⁰

A hegyvidéki lakosság egy jelentős része a mezőgazdaság és az állattenyésztés mellett az erdőgazdálkodásban és a fafeldolgozásban vett részt. A 19. század végére a fakitermelés ipari méretűvé vált, számos fűrésztelep jelent meg az építkezések számának növekedése, a faexport és a vasútépítés következtében. Ekkor szorította ki fokozatosan a Szolnokig vagy Szegedig tartó tiszai faúsztatást, a tutajosok veszélyes, sokszor balesettel végződő munkáját a vasúti szállítás.

A földhiány, a nehéz természeti viszonyok és az agrártúlnépesedés következtében a 19. század végén és a 20. század elején jellemzővé vált, hogy a hegyvidékről és a hegyaljai részekről az alföldi megyékbe irányult a munkerő, ahol elsősorban az állami és a nagybirtokokon alkalmazták őket. Időnként nemcsak munkavállalás, de elvándorlás is megfigyelhető volt Magyarországon központi megyéibe. A 19. század 90-es éveitől kü-

¹⁷⁷ Mandrik I.: Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén i. m. 48–49.

¹⁷⁸ Szabad György: Az önkényuralom gazdaság- és társadalompolitikája. In: Magyarország története tíz kötetben. Magyarország története 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. I. köt. Budapest 1987. 532.

¹⁷⁹ Für L.: A sorsdöntő „úrbéri” minőség i. m. 116.

¹⁸⁰ Uo. 127.

lönösen felerősödött a vándormunkások mozgalmá. A mai Kárpátalja területéről a munkásokat gyakran alkalmazták sztrájktröröként az alföldi napszámosok helyett. Egyedül a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség szervezésében 1903-ban 1 680, 1905-ben már több mint 7 500, 1906-ban 11 500, 1907-ben 12 289 munkás indult el mezőgazdasági munkákra.¹⁸¹ Az aratásokra a szerződéseket általában már tavasszal megkötötték. Az emberek napi 2 korona járandóságot kaptak, biztosították számukra az útiköltséget és az étkezést.

A parasztnok kis- és törpegazdaságai, a népszaporulat következtében bekövetkezett birtokaprózódás, a szűkös községi legelők, a jövedelem korlátozottsága okozta nehéz életkörülmények kiváltó okai lettek a 19. század végén kibontakozó kivándorlásnak.

5.3.2. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről

A Magyarországot az 1880-as években elérő kivándorlási láz igazán csak a 20. század első évtizedében tetőzött.¹⁸² Így például 1906. július 1-je és 1907. június 30-a között közel kétszázezren hajóztak az Amerikai Egyesült Államokba. Többen az első világháborút tekintik a tömeges kivándorlás megfőkezőjének.¹⁸³

A kivándorlás kb. 86 százalékban az USA-ba irányult.¹⁸⁴ A jobb élet reményében útra kelt emberek egy része Kanadát, Dél-Amerika országait vagy Dél-Afrikát választotta úti célként. Sokan a kiutazást csak átmeneti állapotnak tekintették, munkát keresni indultak, és feltett szándékuk volt, hogy egy kis pénz összegyűjtése után hazatérjenek. Később azonban ez a többségnél végleges letelepedési szándékká módosult. Pontos adatokat szolgáltatni a kivándorlók számáról nem lehet, hiszen a hivatalos statisztikai adatok csak az útlevéllal rendelkezőket tartalmazzák. Az emberek egy jelentős része azonban titokban, szökve lépte át a határokat. A másik nehézséget az támasztja, hogy egyesek többször is megtették a tengerentúlra vezető utat, közben hazatértek családjukhoz, így az oda-vissza utazásokat sem lehet kiszőrni a pusztá számadatokból. Egy része a távoli országokban munkát kereső embereknek valóban hazatért.

¹⁸¹ Magyarország földművelésügye az 1907. évben. Budapest 1909. 54.

¹⁸² *Puskás Julianna*: Kivándorlás Magyarországról. // Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest 1988. 204.

¹⁸³ *Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest 1982. 200.

¹⁸⁴ *Szántó Miklós*: Magyarok Amerikában. Budapest 1984. 46.

22. kép Amerikába indulók a fumei kikötőben

Forrás: https://melyenszanto.blog.hu/2016/02/15/ugrans_migrans_emigrans_1, letöltés 2021. okt. 11.

Ung megyéből a kivándorlás már 1880-tól kimutatható, igaz, eleinte nem tulajdonítottak ennek különösebb jelentőséget. Nem is igazán tudtak tenni ellene, hiszen a községi elöljárók kötelesek voltak minden hozzájuk forduló személynek honossági vagy magaviseleti igazolványt kiállítani. Bereg megyében a 19. század utolsó évtizedében kezdődött el, de csak 1900-tól vált jelentőssé a kivándorlás, Máramaros és Ugocsa vármegyékben pedig a 20. század első évtizedének közepétől nőtt meg az országot elhagyók száma. Hogy Ung vármegyére a szomszédos zempléni események milyen hatással voltak, arra a Szobránci járás szolgabírája egyik jelentésében külön is kitért. Amint írta, a Nagymihályi járásból sokan elmentek Amerikába, jelentős pénzüsszegeket küldtek haza, aminek hatására egyre többen hagyták el otthonukat.¹⁸⁵

A kivándorlás a paraszti társadalom minden rétegét érintette, de Máramaros, Bereg és Ugocsa megyéknek a „bányászattal foglalkozó köz-

¹⁸⁵ KTÁL (A Magyar Királyság Ung vármegyéjének főispáni iratai), F. 4, op. 1, od. zb. 66, f. 11.

népe” sem tudott megélni otthon, ezért a „kivándorlás eszméjével kezdett el foglalkozni”.¹⁸⁶

A kivándorlás elsősorban az ipari gócpontoktól távol eső helységeket, a peremvidékeken lévő városokat és megyéket érintette. 1899–1913 között Ung megyéből a statisztikai adatok szerint 45 657 ember vándorolt ki, ami a korabeli magyarországi viszonylatban Zemplén, Torontál, Sáros és Szepes megye után az ötödik helyet jelentette az elköltözött emberek számát tekintve.¹⁸⁷

Északkelet-Magyarország tekinthető a legnagyobb népességkibocsátó központnak. Ebben a viszonylatban egyes megyék annyi tengerentúli kivándorlót adtak, hogy a kiutazók száma bizonyos években még a természetes szaporulatot is meghaladta.

23. kép *A hajójegy védőborítója*

Forrás: Braun László felvétele.

A századfordulóig viszont a természetes népszaporodás következtében megnőtt a megyék lakossága, ezért a termőföldhöz viszonyítva nagy

¹⁸⁶ Ráczy István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849–1914. Budapest 1980. 96.

¹⁸⁷ Ráczy István: A nyomor karavánjai. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk. Szabó István. II. köt. Budapest 1972. 454.

volt a népsűrűség. Ung megyében az Ungvári járáshoz tartozó Bező, Ungdaróc és Nagygejőc falvakból volt a legnagyobb arányú a kivándorlás.¹⁸⁸ A 20. század első évtizedében Ung megyében nem volt olyan község, ahonnan ne indultak volna el kivándorlók.

Bereg megyét később érte el a kivándorlási hullám, ami jellemző a másik két megyére, Ugocsára és Máramarosra is. Földrajzilag távolodva Ung megye határaitól, a kivándorlás egyre kevésbé érintette a többi északkelet-magyarországi megyét. Bereg megyéből a kivándorlás a Felvidéki és a Munkácsi járás falvaiból indult el. A Felvidéki járás szolgabírája 142 útlevelet állított ki 1901 tavaszáig, de a kivándorlás mértéke ennél jóval nagyobb volt.¹⁸⁹ Az 1900 és 1910 közötti időszakban Bereg vármegyét több mint 14 ezer, Ungot 23 ezret meghaladó fő hagyta el.¹⁹⁰

Máramaros megyéből a kivándorlók jelentős része nem az USA-ba, hanem Brazíliába távozott. Ez egyfajta sajátossága volt a Máramaros megyei kivándorlásnak, ellentétben az Ung vagy a Bereg megyeivel. 1897-ben az országgyűlési képviselők által a kormányhoz benyújtott és a hegyvidéki akciót elindító Emlékiratban is a brazíliai kivándorlást említették meg a szerzők.¹⁹¹

A máramarosi kivándorlási mozgalmat az 1900-as évek elején egészen újkeletű dolognak tekintették. Míg korábban a szomszédos megyékben régebben elkezdődött kivándorlás és az Amerikából érkező hírek nem hatottak a máramarosi emberekre, addig az 1900-as évektől kezdődően nagyon erősen indult meg. A kivándorlásra ösztönző okok közül az úrbérendezést, az erdőtvényt és az uzsorát tekintették a legfőbb okoknak.¹⁹²

Sokan nem szándékoztak külföldön maradni, hanem arra számítottak, hogy a tengerentúlon tőkét gyűjtenek, s visszatérve abból vásárolnak maguknak földet, amelyen gazdálkodhatnak. Ezért vagyoniukat sem adták el, legfeljebb annyit belőle, amennyiből az utazási költségeiket fedezhették.

¹⁸⁸ *Ráczi I.*: A nyomor karavánjai i. m. 455.

¹⁸⁹ KTÁL, F. 772, op. 1, od. zb. 64, ark. 7.

¹⁹⁰ *Bagdi Róbert*: Bereg és Ung vármegye migrációtörténeti összehasonlítása 1899–1913 között. In: *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992)*. Szerk. Demeter Gábor – Bagdi Róbert. Debrecen 2009. 67.

¹⁹¹ KTÁL, F. 151, op. 25, od. zb. 1534, ark. 6.

¹⁹² Uo. ark. 24. A miniszterelnök számára a földművelésügyi, a kereskedelemügyi, a vallás- és közoktatásügyi, a belügy- és a pénzügyminiszter írásban számolt be az elvégzett munkáról, illetve azokról a tervekről, amelyek összefüggtek a lakosság kivándorlásának a megakadályozásával (MNL OL, K 26. 1902–XXXI–1134., f. 7–14., 39–40, 41–42, 44–45, 48–50.). Egán Ede mint a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője ez ügyben jelentést tett a földművelésügyi miniszternek (KTÁL, F. 772, op. 7, od. zb. 35.).

Máramaros megye előjárósága a Debreceni Kereskedelmi és Ipar-kamarához küldött jelentésében 1900-ban 1 207, 1901-ben 1 014, 1902-ben 1 053, 1903-ban 2 870, 1904-ben 1 733, 1905-ben 2 686, 1906-ban 2 019, 1907-ben 1 974 kivándorlóról tett említést.¹⁹³

A megyéből kiutazó magyarok aránya összességében alig érte el a 20 százalékot (2 431 fő). A legnagyobb kivándorlási arány az 1908–1913 között évekre esett, akkor 26 százalékot tett ki. A megyéből kivándoroltak nagy többsége (62 százaléka), ahogyan akkor nevezték, rutén anyanyelvű volt.¹⁹⁴ Országos szinten a kivándorlók 1/3-ának volt magyar az anyanyelve. Az Északkeleti-Kárpátokban élő rutén lakosság a magyarországi kivándorlóknak kb. 3,5–4 százalékát tette ki, ami lényegesen meghaladta az össznépelességen belüli arányukat (2,3%).¹⁹⁵ Máramarosból 1911–1913 között a kiutazók 18 százaléka Romániába ment, viszont a máramarosi román lakosság aránya a kivándorlásban nem volt magas.¹⁹⁶

6. táblázat *A kivándorlás összefoglaló adatai (1899–1913)*

Vármegye	1899–1904	1905–1907	1908–1913	1899–1913
	fő			
Ung	16 729	12 401	16 527	45 657
Bereg	6 047	8 093	8 728	22 868
Máramaros	3 061	3 903	5 016	11 980
Ugocsa	1 672	4 058	6 186	11 916
Összesen	27 509	28 455	36 457	92 421

Szerkesztette: Braun László. Forrás: Magyar statisztikai közlemények i. m.

A kivándorlást elsősorban a gazdasági körülmények, a megélhetési gondok váltották ki. Azonban maga a folyamat egy sor komoly társadalmi problémára világított rá, amelyekkel Magyarország küzdött a 19–20. század fordulóján. Az Északkeleti-Kárpátok vonulatán fekvő megyék természeti körülményeiből adódó sajátosságok még hozzáadódtak mindehhez, ezért is vált jelentős méretűvé az emigráció Magyarország északkeleti vidékén.

¹⁹³ *Rácz I.*: A paraszti migráció és politikai megítélése i. m. 79.

¹⁹⁴ *Fejős Zoltán*: A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Budapest 1993. 69.

¹⁹⁵ Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest 1918. 28.

¹⁹⁶ Uo.

A kivándorlási hullám az első világháború kitörésével alábbhagyott, majd a háború után indult meg újult erővel, az viszont már más politikai és gazdasági viszonyok között zajlott.

A hegyvidéki akció

A hegyvidéki lakosok nehéz életkörülményeinek javítása érdekében a magyar kormány 1897-ben elindította a hegyvidéki gazdasági akciót. A nagyszabású program a gazdasági segítségen túl kiterjedt a társadalmi-közösségi élet megszervezésére is, átfogó tervezetet nyújtott a magasabb életminőség eléréséhez.

A milleniumi ünnepek is hozzájárultak ahhoz, hogy a helyzet megoldása érdekében a kormány cselekvésre szánja el magát.¹⁹⁷ 1896-ban a Vereckére látogató miniszterek és állami tisztviselők megdöbbenve tapasztalták a hegyvidéki emberek nyomorát. Ennek s Firczák Gyula püspök ezzel kapcsolatos beadványainak hatására állami akció kezdődött az Északkeleti-Kárpátok lakosainak a megsegítésére.

1897. március 8-án a hegyvidéki lakosság érdekében Firczák Gyula püspök és a megyék 14 országgyűlési képviselője¹⁹⁸ memorandumot nyújtott be a miniszterelnök és a kormány számára *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában* címmel.¹⁹⁹

Az emlékirat benyújtása után a kormány szinte azonnal intézkedéseket foganatosított az Északkeleti-Kárpátok hegyvidékén kialakult helyzet megoldása érdekében. Az érintett minisztériumok közül a legtöbb és a legnagyobb feladat a Földművelésügyi Minisztériumra hárult. 1895-től a minisztérium élén Darányi Ignác állt, aki először 1895–1903, majd 1906–1910 között irányította a tárcát.

A minisztérium a hegyvidéki lakosság támogatását három fő irányvonal mentén kívánta megvalósítani:

1. a lakosság földhöz juttatása földbérletek által;
2. az állattenyésztés fejlesztése;

¹⁹⁷ A rutén nép körében uralkodó rendkívüli nyomorra 1896 elején Halász Géza *Ötvenezer beregme gyei orosz létkérdése* című, Munkácson megjelent röpirata hívta fel a figyelmet. *Botlik József: Hárm as kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. 1997. 121.

¹⁹⁸ Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselői voltak: Szaploneczay Miklós, Urányi Imre, Nyegre László, Jónás Ödön, Szentpály Jenő, br. Perényi Zsigmond, Lónyai Sándor, Lónyay Géza, Nedeczey János, Bartha Ödön, Tomcsányi László, gr. Sztáray Gábor, Komjáthy Béla és Hegedűs Béla.

¹⁹⁹ *Botlik J.*: Hárm as kereszt alatt i. m. 121.

3. hitelszövetkezetek létrehozása a gazdasági önállósodás elérése érdekében.²⁰⁰

A föld- és a legelőhiány problémája volt a legfontosabb, amit akkor még csak földbérlettel lehetett megoldani. A 19. század végén a földreform vagy a földosztás még merész gondolatnak számított.²⁰¹ A Schönborn család hitbizományi uradalma földjeinek a bérbevételéről zajló tárgyalásokat Darányi Ignác földművelésügyi miniszter folytatta Schönborn-Buchheim Ervin gróffal, az egyeztetések még 1897 márciusában megkezdődtek.

A gyakorlati hasznosítás során gróf Schönborn-Buchheim hitbizományi uradalomtól a földeket először – mintegy próbaidőre – 1897. október 1-től egy évre, 1898. szeptember 30-ig bérelték. Az első évben szerzett tapasztalatok alapján adták ki azokat még 11 évre, majd azt követően hosszabbították a bérleti szerződéseket. Mindez elősegítette azt, hogy a bérlők a földet lényegében a sajátjuknak tekintették, s azon egyre belterjesebb gazdálkodást folytattak.

A hitbizományi uradalomtól az állam bérbe vett 12 622 kat. hold 192 négyszögöl területet.

A gazdasági program végrehajtása érdekében 1897. október 7-én kelt rendeletével az akció vezetésére a földművelésügyi miniszter borostyánkői Egán Edét nevezte ki. Darányi Ignác úgy vélte, Egán Ede személyében a megfelelő szakembert találta meg.²⁰²

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenysége az első időszakban – mintegy kísérletképpen – mindössze Bereg vármegye Szolyvai járására terjedt ki.²⁰³ Később, az akció eredményei következtében a hasonló szegénységgel küzdő többi hegyvidéki megyére is kiterjesztették a gazdasági programot. 1899-ben Ung, 1900-ban Máramaros vármegyék hegyvidéki területeit, majd az 1903. és 1904. évi költségvetések alapján Zemplén, Ugocsa és Sáros vármegyék hegyi területein élő lakosságát is bevonták az akcióba.²⁰⁴

²⁰⁰ *Kazy József*: Az északkárpatmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése. Budapest 1904. 7.

²⁰¹ *Gottfried Barna*: A „rutén akció” Bereg vármegyében (1897–1901). In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Levéltári Évkönyv 13. Nyíregyháza 1999. 199.

²⁰² Darányi Ignác földművelésügyi miniszter átirata Perczel Dezső belügyminiszterhez a kárpátaljai „hegyvidéki akció” ügyében tartandó bizalmas értekezlet tárgyában. 1898. április 19. In: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon II. 1892–1900*. Budapest 1956. 534–535.

²⁰³ MNL OL, Miniszterelnökség Levéltára. K 26. 1902. XXXI. csomó. 1134 alapszám.

²⁰⁴ *Kazy J.*: Az északkárpatmenti hegyvidéki nép gazdasági i. m. 6.

24. kép *Egán Ede* (1851–1901)

Forrás: a Gödöllői Városi Múzeum gyűjteményéből.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség élén – amely közvetlenül a földművelésügyi miniszter irányítása alá tartozott – a hegyvidéki miniszteri megbízott állt. A kirendeltség vezetője jelentési kötelezettséggel tartozott a földművelésügyi miniszternek, amelyek alapján vagy a miniszter, vagy államtitkára rendszeresen beszámolt a minisztertanács ülésén.²⁰⁵

1897-től a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének a központja Szolyva volt. A folyamatosan bővülő, hatáskörét egyre szélesebb területre kiterjesztő miniszteri kirendeltség a megfelelő munkakörülmények kialakítása végett 1901-ben Szolyváról Munkácsra költözött.²⁰⁶

²⁰⁵ *Fehér György*: Darányi Ignác élete (1849–1927). Budapest 2017. 263.

²⁰⁶ MNL OL, Földművelésügyi Minisztérium, Általános iratok. K 184. 1917. 1793 csomó, 190. tétel, 1583. alapszám.

Egán Ede megszervezte, de nem érte meg a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség új központjának a megnyitását. 1901. szeptember 20-án hunyt el. Az akkori hivatalos jelentés balesetről szólt. 1901 végén Kazy Józsefet nevezték ki a miniszteri kirendeltség élére, aki 1908-ig töltötte be posztját. 1908 őszén Berzeviczy Zsigmond lett a kirendeltség vezetője, aki az első világháború végéig irányította a gazdasági programot.

5.3.3. Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok

Az 1867-es kiegyezés stabilizálta Magyarország politikai életét,²⁰⁷ de egyben új társadalmi viszonyokat is teremtett. Elsősorban a nemzetiségi kérdés vetődött fel elemi erővel, mivel a birodalom nemzeti közösségei úgy érezték, kimaradtak, vagy a kelletténél kisebb mértékben részesültek az állam irányításában.

25. kép Bereg vármegyei rutének

Forrás: <http://piccy.info/view3/6793816/a6320bc8c486e45ed97967b24ae8d26d/1200/>, letöltés 2021. okt. 21.

Magyarország nemzetiségei a nemzeti öntudat kialakulásának különböző fokán állottak. Mind közül a ruszin volt a legkisebb, anyagi és

²⁰⁷ Mandrik I.: Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén i. m. 47.

kulturális tekintetben pedig a legszegényebb népcsoport. Hiányos struktúrájú társadalmuk többségében gazdálkodó parasztokból állt, a nemzeti értelmiség szerepét a görögkatolikus papság töltötte be, nemességük és polgárságuk nagyon szűk volt.²⁰⁸ A ruszin értelmiségi réteg abszolút többsége papokból és tanítókból állt, de az iskolázottabb, a műveltebb ruszinok nagy része már a 18–19. század fordulójára elmagyarosodott.²⁰⁹

A ruszin nemzeti ébredésre, amely a 19. század második felében még nem fejeződött be, nagy hatást gyakorolt a ruszofil irányzat, az Oroszország felé mutató orientáció. A „moszkvofil messianizmus”-t és a „szlávok egysége”-t hirdető hangzatos jelszavak azonban nem eresztettek mély gyökereket.

A ruszofil irányzat vezetői vidékünkön Dobránszky Adolf és Rakovszky Ivan voltak. Dobránszky az országgyűlési választásokon nemzetiségi programmal lépett fel.²¹⁰ Tőle származik a ruszofil irányzat politikai programja, aki a ruszin, a belorusz és az orosz nép közös származását, a pánszlávizmus eszméjét hirdette. Dobránszky az ausztriai és magyarországi nem magyar nemzetiségek jogainak védelmében javaslatot tett Ausztria és Magyarország föderalizálására. 1871-es politikai programjában sorra veszi, hol élnek az orosz nép (русский народъ) képviselői. A felsorolásban szerepelnek „a Kárpátok túloldalán, a Magyar Királyságban”: Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Torna, Borsod, Szatmár és Szabolcs vármegyékben élő oroszok is. A mai Kárpátalja területén élő szlávokat tehát egyértelműen az „orosz nép” részeként tartja számon, annak ellenére is, hogy helyenként ruszinként említi őket.²¹¹

Rakovszky kezdeményezésére jelent meg Ungváron az északkelet-magyarországi ruszinok első, orosz nyelven kiadott lapja *Szvet* (Világosság) címmel. A ruszin papok nem tudták sajátjuknak tekinteni a nyelvet, s az irányzat veszített népszerűségéből.²¹²

A kiegyezés után a ruszinok nem kérték saját nemzeti kongresszusuk összehívását. Megelégedtek volna azzal is, ha a nemzetiségieket egy tárca nélküli miniszter képviseli a kormányban, vagy ha ruszin tanszé-

²⁰⁸ *Molnár Ferenc*: A kiegyezés és a ruszin mozgalom. In: *Indivisibiliter ac Inseparabiliter. „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”*. A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk. Szakál Imre. Beregszász–Ungvár 2018. 22.

²⁰⁹ *Cserniczkó István*: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest 2013. 71.

²¹⁰ *Kemény G. Gábor*: Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. *Századok* 115. (1981) 1. sz. 1340–1341.

²¹¹ *Cserniczkó I.*: Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 91–92.

²¹² *Kemény G. G.*: Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) i. m. 1341.

ket nyitnak a pesti egyetemen. Bukovszky György nagyszőlősi esperes 1867. január 23-án fogalmazta meg kérelmét a ruszin nemzetiség jogairól. Az irat szerepelt a képviselőház nemzetiségi albizottsága jelentéséhez csatolt programok, illetve törvényjavaslatok között.²¹³ Felhívta a figyelmet arra, hogy az egyéni, vallási és nemzetiségi jogok a természeti jogok közé tartoznak. Gondolatai alapján a nemzetiségi jogok megadása által: „[...] az állam szabad, megelégedett polgárokat nyer szolgai jelleműek helyett, ellenben egy szűkkeblű, rövidlátó ember ezekben csak forradalmat, separatizmust lát [...]. Amennyire szereti az ember a maga nemzetiségét, annyira tartozik tisztelni a másét [...]. Aki szereti a maga nemzetiségét, az szereti a maga hazáját is; és ha valakinek a nemzetisége a nagyobb vagy erősebb elemtől, vagy bárhonnán le fog nézetni, annyiban csökken benne a hazaszeretet: ekkor magát hazájában idegennek fogja tekinteni, a gúnyolót pedig nem polgártársnak, hanem benne inkább a maga elnyomóját kénytelen nézni.” Az esperes szorgalmazta a ruszin választókerületek megalakítását, a lakosság képviseletének biztosítását az Országgyűlésben, a megyei és a járási hatóságokban.²¹⁴

1867 augusztusában az Ugocsa és a Máramaros megyei ruszin értelmiség egy része, néhány nap különbséggel, feliratot intézett a magyar kormányhoz, amelyben ruszin nemzetiségű köztisztviselők alkalmazását indítványozták. Azt hiányolták, hogy a Magyarországon mintegy 750 ezer fős, egy tömbben élő ruszin népességnek nincs egyetlen saját főispánja sem, illetve Nehrebeczky Sándor miniszteri tanácsoson kívül egyetlen magasabb állású személy sincs alkalmazásban, holott lennének megfelelő emberek az állások betöltésére.²¹⁵

Hosszú vita után, 1868. december 1-jén fogadta el a magyar országgyűlés képviselőháza *A nemzeti egyenjogúság tárgyában* hozott törvényt, amit utána a főrendiház is megvitattott, s december 6-án az uralkodó, Ferenc József szentesítette azt, amely a Corpus Jurisban az 1868:XLIV. törvénycikk elnevezést kapta.²¹⁶

A nemzetiségi jog nemcsak a magyarság politikai erőviszonyait tükrözte, hanem elsősorban a magyarság és a nemzetiségek közötti viszony eredményeképpen jött létre. A nemzetiségek képviselőinek jelentős része

²¹³ Kemény G. G.: Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) i. m. 28–30.

²¹⁴ Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Budapest é. n. (A Minerva Kiadó által Kolozsváron, 1944-ben kiadott könyv reprint mása). 141–142.

²¹⁵ MNL OL, Miniszterelnökség Levéltára. K 26. 1867. 3. csomó. 156. alapszám. 47. lap.

²¹⁶ Mikó I.: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika i. m. 236., 243.

azonban nem fogadta el az elsősorban Deák Ferenc és Eötvös József által megfogalmazott törvényt, amelyek révén a magyar állam a nemzetiségi jogoknak a teljességét biztosíthatta volna a számukra.²¹⁷

A különböző jogok megadása mellett a nemzetiségek részéről sérelmezték a területi autonómia lehetőségének a hiányát. A törvény megalkotása előtti vitákban valóban megjelent a kulturális autonómia kérdése. Gratz Gusztáv annak elvetését azzal indokolta, hogy: „...a megszervezett kulturális autonómia érdekközösségeket teremtett volna a nemzetiségeknek az ország határain kívül élő fajtestvéreivel és az ezekkel való kulturális együttműködés igen hamar csapott volna át politikai térre is”.²¹⁸

1868 végén látott napvilágot a *Zemplén megyei oroszok kívánalmai* c. program. Az indítvány kezdeményezője valószínűleg Dobránszky Adolf volt. A követelések nem minden esetben vették figyelembe a kiegyezés és az Eötvös-féle nemzetiségi törvény által teremtett helyzetet. Követelték a ruszinság elismerését politikai nemzetként, a görögkatolikus klérus számára a szabad püspökválasztás jogát, görögkatolikus minisztériumi szakosztály felállítását, ruszin szerezdek szervezését, tábori papok alkalmazását, görögkatolikus érsekség alapítását, papi jövedelemkiegészítés (kongrua) állam általi biztosítását, valamint a ruszin nyelv szélesebb körű használatának lehetőségét a hivatalokban és a tanintézetekben.²¹⁹

Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) szembehelyezkedett a ruszofil irányzattal, és támogatta az akkori magyarosítási törekvéseket. Megszüntette a ruszin nyelv oktatását az ungvári gimnáziumban. Megtiltotta a görögkatolikus szeminaristáknak, hogy Bécsben folytassák tanulmányaikat, mert attól félt, hogy a birodalom többi részéből érkező szláv fiatalok rossz hatással lesznek az ott tanuló ruszinokra.²²⁰

1871 szeptemberében Pankovics püspök kezdeményezésére a Szent Bazil Társulat addigi ruszofil vezetőségét leváltották. Dobránszky Adolf és Rakovszky Ivan helyére a magyar hatalomhoz lojálisabb Nehrebeczky Sándor ungi főjegyző és Markos György jogász kerültek. A társulat a helyi népnyelv irodalmi nyelvvé fejlesztését tűzte ki céljául, s ehhez a magyar kormány támogatását is megkapták. Abban az évben menesztették a Szvet oroszbarát főszerkesztőjét, Kimák Viktort, és úgy döntöttek, hogy az

²¹⁷ Mikó I.: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika i. m. 248–249.

²¹⁸ Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. Budapest 1934. 85.

²¹⁹ Molnár F.: A kiegyezés és a ruszin mozgalom i. m. 27.

²²⁰ Uo. 29.

új lap, a *Novij Szvet* (Új Világosság) új szellemben fog megjelenni – nem orosz, hanem népnyelven.

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökei a későbbiekben is támogatták a magyarosítási folyamatokat. 1893 novemberében Firczák Gyula püspök (1891–1912) felhívást intézett lelkészeihez, amelyben kifejtette a magyar nyelv használatának fontosságát és annak kiterjesztését. A magyarországi ruszinokat a politikailag oszthatatlan egységes magyar nemzet tagjának tekintette. „A nemzettest, melynek tagjai vagyunk, a melyben s mely által magunk is nagygyá s tiszteltté lenni kívánunk [...]” A magyar nyelv tanítására vonatkozó, 1879-ben kiadott törvényre²²¹ hivatkozva kijelentette, hogy a magyar nyelv kötelező tanítása a népoktatási intézményekben feltétlenül szükséges és a jövő biztosítója. Levelének végén kifejezte azt a meggyőződését, hogy a következő évtizedek ifjú nemzedéke a magyar nemzetet fogja gyarapítani.²²²

Firczák Gyula püspök az 1896-os országgyűlési választások előtt sógora, Hegedűs Béla budapesti ügyvéd nagybereznai mandátumát kérte Bánffy Dezső miniszterelnöktől. Ezenkívül azonban kifogásolta, hogy a közel félmillió görögkatolikus ruszin nemzetiség köréből akkor nem volt egyetlen főispán, képviselő, törvényszéki elnök, tanfelügyelő sem. Egyedül mindössze dr. Rabár Endre Budapesten élő ruszin ügyvéd jutott 1901-ben mandátumhoz.²²³

A 19–20. század fordulójának oktatás- és nyelvpolitikája szintén nem kedvezett a mai Kárpátalja területén élő ruszinoknak. Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszter időszakában olyan oktatási törvényt fogadtak el, amelyek célja a nemzetiségek integrációja volt a magyar társadalomba. Az 1907-ben kiadott, a nem állami elemi iskolák jogviszonyait meghatározó 1907:XXVII. törvénycikkely kéttannyelvűvé alakította át a magyarországi nemzetiségi iskolákat azáltal, hogy előírta az úgynevezett „hazafias tárgyak”, a történelem, földrajz, állampolgári ismeretek magyar nyelven való oktatását. Az oktatás eredményeképpen elvárta, „hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni (19. §)”.²²⁴

²²¹ 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási intézményekben. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87900018.TV&targetdate=&printTitle=1879.+%C3%A9vi+XVIII.-I.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev,letoltés2021.máj.12>.

²²² Emlék-album az Ungvári Kir. Gör. Kath. Éneklész-Tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben. Ungvár 1894. 62–63.

²²³ Kemény G. G.: Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) i. m. 1341.

²²⁴ *Cserniczkó I.*: Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 67.

A nem magyar többségű vidékek közül a legkevesebb gondot a gyenge nemzeti mozgalommal rendelkező ruszin területek jelentették a kormánynak. Innen teljesen problémamentes jelentések futottak be. „Tanügyi téren az 1907. évi XXVII. t. c. végrehajtása sikerrel folytatott s a ruthén ajkú községbeli hitfelekezeti iskolák tankönyvének magyarra szövegkönyvelése folytán a magyar beszéd tanítás sikere örvendetesen fokozódott. Hasonló üdvös eredményt várhatunk az ingyenes nép iskoláktól is, a mi a meglevő népiskolák teljesebb benépesítését eredményezi” – jelentette Ugocsa vármegye közigazgatási bizottsága.²²⁵

Magyarország északkeleti részén 1874-ben még 571 ruszin nyelvű népiskola volt, amelyek száma fokozatosan csökkent. 1896-ban 255, 1913-ban mindössze 34 ilyen iskola működött.²²⁶

A dualizmus korában Magyarországon nem volt ruszin nyelvű közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény. 1883-tól az ungvári görögkatolikus kántortanító-képzőben az oktatás magyar tannyelvű lett. Az 1895–1896-os tanévben három középfokú intézményben folyt ruszinyelv-oktatás: a munkácsi állami főgimnáziumban, valamint az eperjesi és az ungvári királyi főgimnáziumban, mindegyikben rendkívüli tárgyként heti 8, illetve 2 órában.²²⁷

A 20. század elején a skizmamozgalom, azaz a görögkatolikus hívek egy részének az áttérése a pravoszláv vallásra, szította fel a kedélyeket. A mozgalom 1900-ban kezdődött Máramaros vármegyében, Izaszacsalon, s áttért az Iza és a Visó völgyének román lakosságú községeire, majd a ruszin községekben is egyre több híve akadt.²²⁸ Elsősorban az izaiak és a nagylucskaiak pere váltott ki indulatokat. Az 1859-től haláláig Iza görögkatolikus parókusaként tevékenykedő Rakovszky Ivan (1821–1885) jelentős szerepet játszott abban, hogy épp Iza vált a kárpátaljai skizmatikus mozgalom egyik központjává.²²⁹ A hívek felvették a kapcsolatot Magyarország román (nagyszebeni), illetve szerb (karlócai) görögkeleti egyházaival, és papokat kértek maguknak.

Az áttérési szándékot egyrésztől többen anyagi okokkal magyarázták. A papi javadalmak jelentettek nagy terhet a lakosság számára, amit a hívek sokszor természetben fizettek meg. A pravoszláv hittérítők ezzel szemben az áttérőktől vagy igen csekély, vagy semmilyen egyházadót nem

²²⁵ *Dolmányos István*: A „Lex Apponyi”. Századok 102. (1968) 1–2. sz. 527.

²²⁶ *Csernicskó I.*: Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 68.

²²⁷ Uo. 71–72.

²²⁸ *Gönczi Andrea*: A ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. Ungvár–Beregszász 2007. 44.

²²⁹ *Csernicskó I.*: Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 93.

kértek. Másrészt okként merült fel az is, hogy a görögkatolikus egyházban alkalmazni kezdtek és meg akartak honosítani római katolikus egyháztól átvett liturgikus újításokat.

Az állam kívülről szított politikai mozgalomnak fogta fel az áttérsi kísérleteket. Szerepet játszott ebben az is, hogy az Egyesült Államokba kivándorolt görögkatolikus hívek közül sokan, különböző okok miatt, pravoszláv templomokban gyakorolták keresztény hitüket és a hittérítés hatása alá kerültek. Időleges hazautazásuk vagy végleges hazatérésük alkalmával otthon maguk is hittérítésbe kezdtek.

Az 1913–1914-ben lezajlott ún. máramarosi per nagy visszhangot váltott ki bel- és külföldön egyaránt. 94 főt fogtak perbe a magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, a görögkatolikus felekezet és papság elleni izgatás címén. Többségében írástudatlan embereket vádoltak pánszláv agitációval. Végül 32 vádlott bűnösségét állapították meg, a többieket felmentették.

A skizmamozgalom kialakulásában érintett volt a cári Oroszország, ahonnan vallási, erkölcsi és anyagi támogatás érkezett. Az első világháborút közvetlenül megelőző események nem tüntették fel pozitívan a hatóságokat. Mindennek ellenére az 1914-ben a mai Kárpátalja területére betörő orosz csapatokkal szemben a ruszin lakosság lojális maradt a magyar államhoz.

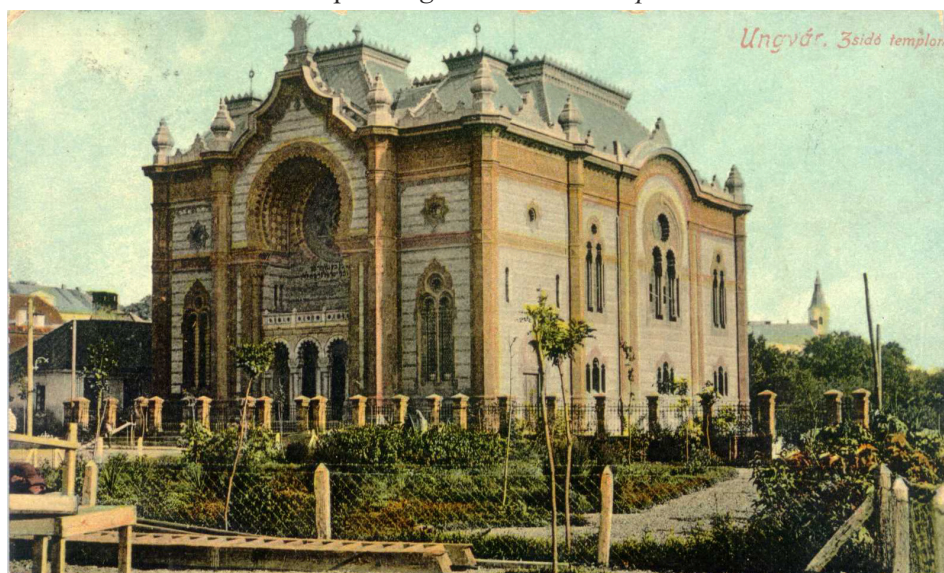
5.3.4. A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása

A 19. század folyamán erőteljesen növekedett a zsidóság létszáma a mai Kárpátalja területén. Lengyelország első, 1772-es felosztása után indult meg a zsidók tömeges bevándorlása Galíciából. Az 1735-ben összeállított *Conscriptio Judaeorum*, a magyarországi zsidó népesség első összeírása Ung, Bereg, Ugocea és Máramaros vármegyében még csak 890 zsidót említ, számuk 1787-ben 6 311-re, 1850-ben pedig 41 323-ra nőtt. A dualizmus kori első népszámlálás idején, 1869-ben 64 903 főt, 1910-re pedig 128 791 főt tett ki a létszámuk, arányuk a régió összlakosságán belül 11,2%-ról 15,2%-ra emelkedett.²³⁰

A bevándorlás a dualizmus korában jelentősen csökkent, de a térségben élő népesség szaporulatát meghaladta a zsidó lakosság számának a növekedése, és így arányszámuk is emelkedett.

²³⁰ *Konrád Miklós*: Demográfiai változások. In: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Réhel. Budapest 2013. 15., 18.

26. kép Az ungvári izraelita templom

Forrás: <http://magyarzsido.hu/images/zsinagogak/Ungvar1.jpg>, letöltés 2021. okt. 1.

A kárpátaljai zsidó lakosságon belül a városlakók aránya 19,3% volt, amely ugyan a magyarországi 50,8%-os átlagnál jóval kisebb volt, de jelentősen meghaladta a kárpátaljai összlakosság 8,1%-ot kitevő városi részarányát.²³¹

Az 1910-es adatok szerint legtöbben az iparban dolgoztak (12 123 fő – 30,1%), a kereskedelemben foglalkoztatottak száma 9 463 fő (23,5%) volt, a mezőgazdaságban 9 097 fő (22,6%) tevékenykedett. Sokan éltek alkalmi munkákból: 3 026 fő (7,5%) napszámosként dolgozott, míg a lányok között több mint 1 500 főt (4%) házi cselédként alkalmaztak. 1910-ben 1 000 hold feletti földbirtokkal 21 izraelita rendelkezett, ami az összes nagybirtokos 41%-a volt. 100-tól 1000 holdig terjedő középbirtok 321 személynek volt a tulajdonában (45%), 100 hold feletti nagybérlő 358 volt (82%). 50 és 100 hold közötti birtokokon 409 személy gazdálkodott, 10–50 holdon 2 127-en, 5–10 holdon 1 301-en. 5 hold alatti törpebirtokokon, ami nem biztosított önálló megélhetést, 2 400-an gazdálkodtak. Mezőgazdasági és erdészeti munkás 2 102 fő volt.²³²

²³¹ Konrád M.: Demográfiai változások i. m. 19.

²³² Csiki Tamás: Foglalkozási szerkezet és megélhetési gondok. In: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Budapest 2013. 27–28.

7. táblázat A zsidók száma és az összlakosságban elfoglalt arányuk a kárpátaljai térségben és Magyarországon 1869–1910 között

Területi egység	1869		1880		1890		1900		1910	
	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)
Ung	14 356	11,0	16 423	13,0	15 599	11,5	16 776	10,9	17 587	10,9
Bereg	17 564	11,0	20 703	13,5	24 358	13,6	29 052	13,9	33 660	14,2
Ugocsa	6 688	9,9	7 835	12,0	9 414	12,5	10 566	12,7	11 850	12,9
Máramaros	26 295	11,9	33 463	14,7	45 073	16,8	56 006	18,1	65 694	18,4
Kárpátalja	64 903	11,2	78 424	13,7	94 444	14,3	112 400	14,9	128 791	15,2
Magyarország	541 702	4,0	624 826	4,5	707 691	4,7	831 162	4,9	911 227	5,0

Szerkesztette: Braun László. Forrás: *Konrád M.*: Demográfiai változások i. m. 18.

A mai Kárpátalja területén élő zsidók többnyire az ortodox és a haszid irányzatok követői voltak. A haszid zsidók sokszor a galíciai haszidok befolyása alá tartoztak. A máramarosi főispán egyik jelentésében szerepel, hogy gyakran jelennek meg rabbik a szomszédos Galíciából, akik a helyiektől pénzügyi támogatást követelnek. Az odaérkezők befolyása megfigyelhető a szomszédos Bereg, Ugocsa és más északi megyékben is.²³³

A kárpátaljai zsidóság a kezdetektől fogva hagyományosan többnyelvű volt. A 19. század során elsősorban a jiddis volt a zsidók mindennapi, beszélt nyelve, amelynek egy helyi dialektusa alakult ki. A szomszédjaikkal lebonyolított kommunikáció és kereskedelem miatt a zsidók általában megtanultak magyarul, ruszinul, szlovákul, németül, románul. A zsidóság magyarosodása a dualizmus korában a mai Kárpátalján is megindult, és míg erősen őrizték a jiddist, mellette a magyar nyelv és irodalom szeretetét is átadták a fiatalabb nemzedéknek.²³⁴

5.3.5. A német lakosság foglalkozása és társadalmi helyzete

A németek betelepülése a mai Kárpátalja területére a 19. században is folytatódott, de már sokkal kisebb mértékben, mint a 18. század során. A bevándorló német családok többnyire már csak a városoktól távolabb eső falvakban telepedtek le. A 19. század végén már nem volt jelentős német bevándorlás a Schönborn-uradalom területére.²³⁵

Az erdőgazdasággal foglalkozó német családok a Felső-Tisza-vidék különböző körzeteiben telepedtek le. A német telepesektől a helyi ukrán lakosság is megtanulta az erdőgazdálkodás fortélyait. A németek fejlettebb módszereket használtak az erdőkitermelésre és a faanyag megmunkálására, illetve építkezési technikájuk is más volt. A telepések hatására a helyi lakosság elkezdett állattenyésztéssel foglalkozni, ami korábban azon a vidéken nem volt jellemző.²³⁶

Az uradalom telepítésein kívül a németek letelepedése nem volt szervezett, s talán gazdasági szerepük sem volt olyan jelentős. Kisebb német közösségek alakultak ki Visken, Huszton, Beregszászban, Técsőn, Szolyván, Ungváron.

A mai Kárpátalja területére levetítve a németek száma 1880-ban 30 474 fő volt, ami 1910-re 63 561 főre emelkedett. A legtöbben Márama-

²³³ MNL OL, Belügyminisztérium. Elnöki iratok. K 148. 1886-XIV.D-501. 8. l.

²³⁴ Komoróczy Szonja Ráhel: Nyelvhasználat. In: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Budapest 2013. 37–38., 42.

²³⁵ Pavlenko G. V.: A németek letelepedése Kárpátalján a XVIII–XIX. században i. m. 40.

²³⁶ П., Грузопіи: Німці на Закарпатті: колонізаційні і міграційні процеси у XVIII–XX. ст. 150.

ros vármegyének a mai Kárpátaljára eső területén éltek, 1880-ban 17 879-en (13%), 1910-ben 33 084-en (15,35%), illetve Bereg vármegyében volt még magas a németek száma: 1880-ban 8 631-en (6,4%), 1910-ben 20 704-en (9,87%). Ung és Ugocsa vármegyékben alacsony volt a számuk. Ungban 1880-ban 2 193 (2,9%), 1910-ben 5 889 (5,65%); Ugocsában 1880-ban 1 769 (3,61%), 1910-ben 3 833 (5,61%) személy élt.²³⁷

27. kép *A beregvári Schönborn-kastély*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1217521/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNdW5rXHUwMGUxY3MifQ&img=0>, letöltés 2021. okt. 1.

A mai Kárpátalja területére érkezett németek közül legtöbben gazdálkodók voltak, falvakban telepedtek meg, és mezőgazdasággal foglalkoztak. A városi lakosság arányszáma a zsidóságéhoz hasonlóan alakult. 1900-ban a németek 19%-a volt városiak, ennek megfelelően 81%-a élt falvakban. 1910-re a városokban élők aránya a lakosság számának a növekedése következtében 10,5%-ra esett vissza, de Szolyván, Nagybereznán, Taracközön és Nagybocksón az arányuk 20–33% között mozgott, Munkácson, Huszton, Rahón, Kőrösmezőn arányuk 14–20%-os volt. Sokan

²³⁷ Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1996. 50–51.

dolgoztak különféle iparvállalatokban. A nagybocskói erdőkombinátban a dolgozók 16%-a volt német. Hasonló volt a helyzete a dolhai vasöntödében és a fűrésztelepen. A munkácsi Dohánygyár munkásainak 20%-át, a szolyvai fűrésztelepnek 23%-át tették ki a németek. Többen közülük mérnökök, technikai munkatársak, magasan képzett munkások voltak.²³⁸

8. táblázat *A német lakosság összlétszáma és aránya 1880–1910 között*²³⁹

	1880	1910
	fő	
A német lakosság összlétszáma	30 474	63 561
Más nemzetiségekhez viszonyított arányuk	7,59%	10,54%

Szerkesztette: Braun László. Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi i. m. 50–51.

A mai Kárpátalja területére bevándorló németek 15 különböző dialektusban beszéltek. Többségük a frank és bajor-osztrák nyelvi csoportokat képviselte. Az áttelepülés után, elsősorban faluhelyen, a németek sokáig megőrizték nyelvüket. Hosszú ideig nem volt jellemző a vegyes házasság, megtartották otthonról hozott kultúrájukat és római katolikus vallásukat. A 19. század végén, a 20. század elején kezdtek megélni a nemzetiségek közötti kapcsolatok.²⁴⁰

A német lakosság arányszáma nem volt magas, azonban mind a közigazgatásban, mind a gazdasági életben jelentős szerepet játszottak. Otthonról magukkal hozták termelési ismereteiket, életvitelüket, és mindezt közvetítették a befogadó települések lakosai felé, ezáltal jelentősen hozzájárultak a vidék fejlődéséhez.

5.3.6. *A vasúti közlekedés kiépítése*

Magyarország északkeleti területei a kezdeti vasútépítésből kimaradtak, az itt kibányászott, valamint megtermelt javak továbbítása az ország más területére nehezen megoldható feladat volt. A vasúthálózat kialakítására ja-

²³⁸ П., Григоріу: Німці на Закарпатті i. m. 155.

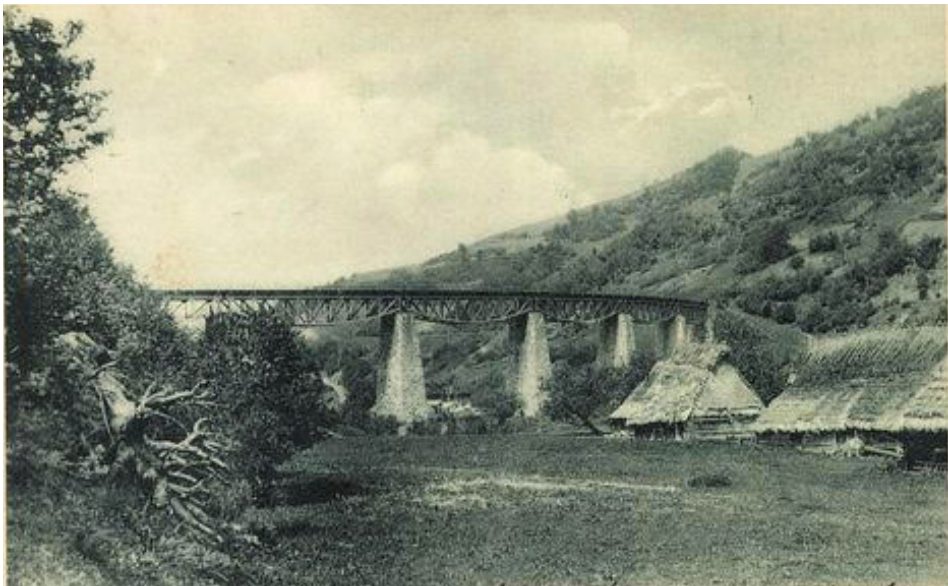
²³⁹ A témával foglalkozó Hrihorij Pavlenko más adatokat használ. A németek létszámát a négy vármegye területére vonatkozóan 1880-ban 15 231 főben adja meg (10,2%), 1910-ben 33 694 főben (14,1%) állapítja meg. A csehszlovák időszak adataival kapcsolatosan megemlíti, hogy a magyar statisztika az anyanyelvi adatokat vette figyelembe, és a németekhez sorolták a németül beszélő zsidókat is. Alacsonyabb számú adatok esetében azonban alacsonyabb százalékaránynak kellene lennie.

²⁴⁰ М., Макара – Р., Офіційський: Німці на Закарпатті (X–XX ст.). 10. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/18908/1/%D0%9D%D1%96%D0%BC%D1%86%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96.pdf>, letöltés 2021. máj. 8.

vaslatot készítőik azonban az északkeleti irányban is fontosnak tartották a jó közlekedés kiépítését. Számos tervben megtalálható volt a Galícia tartományon keresztül a lengyel területekre és Oroszország felé vezető vasútvonal.

Területünkön – a máramarosi sóvidék bekötővonalait nem említve –, nyolc vasútvonal közvetlenül az Alföldről irányult a hegyvidék felé, vagy ott ágazott el, de mind a völgyek mentén húzódott, majd áthaladt a Kárpátok hágóin. Négy a Laborc, az Ung, a Latorca és a Tisza völgyén keresztül Homonnáig, Ungvárig, Munkácsig és Királyházáig, onnan tovább a Lupkovi-, az Uzsoki-, a Vereckei- és a Tatár-hágón keresztül lépte át a Kárpátok fő vonulatát. A síkvidéken a Kárpát-medence vasútvonalainak törzshálózatába Alsómihályinál, illetőleg Sátoraljaújheleynél, Csapnál, Bátyúnál és Királyházánál kapcsolódtak be.

28. kép *Az uzsoki viadukt*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1334230/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ1enNvayJ9&img=0>, letöltés 2021. okt. 21.

Egészen a kiegyezésig (1867) a magyarországi vasúti hálózat kiépítésében szinte teljes egészében magán-vasúttársaságok vettek részt, amelyek működését az állam különféle kedvezményekkel segítette.

Több vasúttársaság egyesítésével alakult meg a Magyar Északkeleti Vasút (MÉKV). A magyar kormány országos érdekek tartotta, hogy

hosszabb hálózatból álló vasúttársaságok alakuljanak. Ez a vasúttársaság építette meg azokat a vonalakat, amelyek a mai Kárpátalja vasúti közlekedésének a gerincét képezik. 1868-ban engedélyt kapott a Debrecen–Szatmárnémeti–Királyháza–Máramarossziget és a Királyháza–Csap–Kassa vonalra, illetve az ebből elágazó szakaszra Munkácsig.²⁴¹

A Debrecen–Nyíregyháza–Csap–Ungvár vasútvonal megépítése eredetileg 1850-ben merült fel az osztrák hatóságok részéről azzal a céllal, hogy összekössék a „Magyarország fában szűkölködő alföldi rónáit a dús-gazdag erdőségekkel bíró ungvári kincstári uradalommal”.²⁴²

A Magyar Északkeleti Vasút megépült hálózatában Csap község került a középpontba. Az ott megépült vasútállomás meghatározó volt az észak–déli és a kelet–nyugati forgalomban. 1870. február 24-én Munkácsön ünnepélyes külsőségek között elkezdték a Csap–Munkács vasútvonal földmunkálatait. „Amíg nem került forgalomba a csapi vasút, addig a munkácsiak Budapest felé magángyors- vagy postakocsin utaztak Nyíregyházáig. Miután kiépült a vasút, akkor már [...] Csapon át a vasúton tovább.”²⁴³ Így a vasútvonal lefektetése után a település nagy szállítmányozási központtá változott.

1872. augusztus 25-én nyílt meg a Sátoraljaújhely–Csap–Ungvár vasútvonal a Magyar Északkeleti Vasút munkálatainak köszönhetően. Még ugyanabban az évben átadták a Csap–Királyháza és a Bátyú–Munkács szakaszokat. 1873 elején megnyílt a Kisvárdai–Csap vonal.

A Magyar Északkeleti Vasút vonalainak tervezésekor alapfeladat volt a Magyar Királyság és Oroszország vasúti összekapcsolása. A kiegyezés után megalakult magyar kormány a vasutat nemcsak fontos belföldi célokra, hanem a nemzetközi kereskedelemre is használni akarta.²⁴⁴ Ennek a kivitelezésére is 1868-ban kapott koncessziót a Magyar Északkeleti Vasút. Az új vonal megépítését sürgette, hogy Magyarországnak nem volt összeköttetése a Monarchiához tartozó Galíciában futó vasutakkal. Ezért nem volt véletlen, hogy a kiegyezést követő években sokan szorgalmazták a Munkács–országhatár közötti szakasz létesítését.²⁴⁵ A Munkács–ország-

²⁴¹ Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800013.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycik&referer=1000ev>, letöltés 2020. márc. 4.

²⁴² *Czére Béla*: Magyarország közlekedése a 19. században. 1780–1914. Budapest 1997. 112.

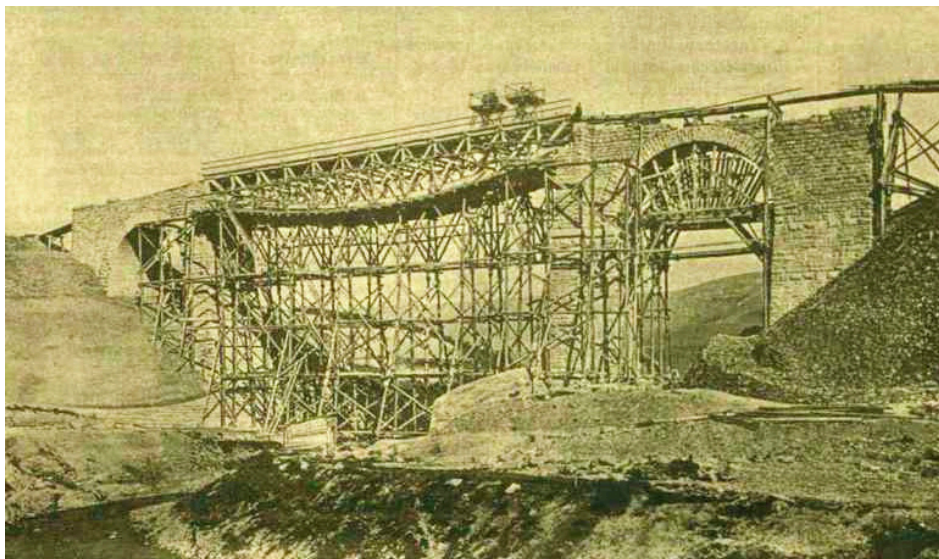
²⁴³ *Lehoczky Tivadar*: Munkács város új monografiája. Ungvár 1998. 214.

²⁴⁴ *Horváth Ferenc*: Hazai vasútépítések az 1876–1900. évek között. In: Magyar vasúttörténet. 1876-tól a századfordulóig. II. köt. Szerk. Kovács László. Budapest 1996. 201.

²⁴⁵ *Botlik József*: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest 2000. 16.

határ vasútvonal építése a beszki alagút kialakításának munkálataival 1884-ben kezdődött meg, és 1887. április 5-én adták át a forgalomnak.²⁴⁶

29. kép *A munkács–beszki viadukt (Dörre Tivadar rajza, 1884–1887)*

Forrás: <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=58070>, letöltés 2021. okt. 5.

A vasúttársaság egy másik fontos feladata volt Máramaros megye bekapcsolása a magyar közlekedési hálózatba, valamint az aknaszlatinai sóbányák termelésének elszállítása Budapestre, illetve tovább Bécsig. Az osztrák állam szorgalmazta azoknak a vasútvonalaknak a megépítését, amelyek a máramarosi állami erdőségek és sóbányák termékeit szállítják. A kiegyezés után a magyar államvezetés is fontosnak tartotta az ilyen célú építkezéseket, jókora kölcsönökkel támogatta így a északkeleti vasúttársaságot. Ez a szállítás sokkal megbízhatóbb volt, mint a megszokott vízi út, a tutajon történő szállítás. Megváltozott az útirány is, Szeged helyett Budapest lett a végállomás. „Az volt a feladat, hogy az itt felhalmozott bányakincseket és faneműeket, amelyek mellett a máramarosi nép nyomorban és szegénységben élt: hozzáférhetőkké és értékesebbé tegyék.”²⁴⁷ Az engedélyezett vonal Debrecentől Szatmárnémetin és Tekeházán át Máramarosszigetig húzódott. A pályaszakasz megépítése számos nehézséggel járt. A Tisza völgyében lezajlott áradások miatt meg kellett emelni

²⁴⁶ KTÁL, F. 675, op. 5, od. zb. 5, ark. 32.

²⁴⁷ Horváth F.: Hazai vasútépítések az 1876–1900. évek... i. m. 201.

a vasúti töltések koronáját, és több új hidat építeni a tervezetthez képest. Nagy kihívást jelentett a Tarac (Tereszva) folyón átívelő és Husztnál a Nagyg- (Rika) híd építése.²⁴⁸ 1870-ben rövid időre szünetelt a kivitelezés, mivel a különleges szakaszok építésére szerződött német munkások hazatértek a kiobbant francia–porosz háború miatt.

A történelmi Máramaros vármegye területén az első normál nyomtávolságú helyi érdekű pálya a Magyar Északkeleti Vasútnak a Máramarossziget állomásától a Sókamara²⁴⁹ felé vezető iparvágánya volt. 1872. november 19-én nyitották meg a Bustyaháza–Máramarossziget vasútvonalat.

1873-ban kitört általános gazdasági válság véget vetett az 1867-től tartó vasútépítési láznak. Az 1880-as években lendült fel ismét a vasútépítés. 1882 és 1890 között több mint 4 000 km új pálya épült. Közte a négy északkeleti vármegyében évi átlagban 450 km.²⁵⁰

A Magyar Északkeleti Vasút 1887. november 11-én kapott előzetes engedélyt a Sókamara és Nagybocksó–Gyertyánliget közötti normál nyomtávolságú vasút megépítéséhez. Az okirat tartalmazta az előbbi vonalról a Tiszán át a mai kárpátaljai területre vezető mellékpálya létesítését Kisbocksó végállomással, melynek nevét később Nagybocksó-gyártelepre változtatták.

A 19. század végén napirendre került a Magyar Északkeleti Vasút államosítása. Egyrészt a Magyar Királyi Államvasutak egységesen kezelt hálózatába be akarták illeszteni a Munkács–országhatár közötti vonal és az Első Magyar–Gácsországi Vasút magyar szakaszát. Másrészt az igen nehéz kárpáti terepen csak drágán és gazdaságtalanul lehetett építkezni, ezért ez az államra, a Magyar Királyi Államvasutakra hárult. A Munkács és a galíciai Lavocsne közötti vonalon 4 alagutat és 6 viaduktot kellett építeni. A Csorbadombi völgyhíd a másik kárpátaljai, az Uzsoki-hágóra kapaszkodó vonalon épült meg már a 20. század elején. A pénzügyi és hadászati érdekek is a Magyar Északkeleti Vasút államosítása mellett szóltak, ezért tárgyalások kezdődtek a kormány és a társaság között. 1890-ben a XXXI. törvénycikk alapján került sor az államosításra, ezzel a Magyar Királyi Államvasutak tulajdonosa és üzemeltetője lett a mai Kárpátalja területén húzódó vasúti hálózat jelentős részének.²⁵¹ Ez a helyzet az első világháborút lezáró eseményekig tartott.

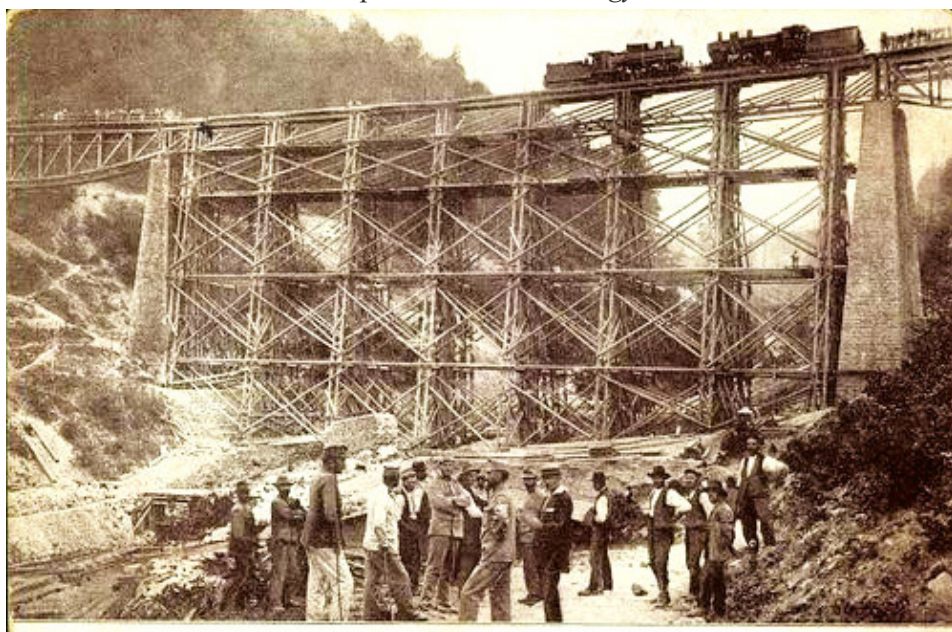
²⁴⁸ Kiss Géza: A magyar vasúti hídépítés története 1915–1944. In: Magyar vasúttörténet 1915-től 1944-ig. V. köt. Szerk. Kovács László. Budapest 1997. 166.

²⁴⁹ Jelenleg csak vasúti megállóként van feltüntetve, nem településként.

²⁵⁰ Botlik J.: Egestas Subcarpathica i. m. 15–16.

²⁵¹ Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89000031.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1890>, letöltés 2020. márc. 4.

30. kép A Csorbadombi völgyhid

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeSLap/1437234/?list=eyJxdWVyeSI6ICJlenNvayAifQ&img=0>, letöltés 2021. okt. 4.

A Tisza völgyében Máramarosszigetig szintén a Magyar Északkeleti Vasúttársaság építkezett, de a további határszélíg tartó vonal építése itt is az államra maradt.²⁵²

A mai Kárpátalja területén a 19. század utolsó harmadában a MÁV három normál nyomtávolságú vonalat épített. A Nagybecskó–Rahó–Körösmező–országhatár vasútvonal megépítését is az állami vasutak intézte, ami elsősorban stratégiai célokat szolgált. A nehéz terep mellett a kedvezőtlen időjárás is hátráltatta a munkát, ráadásul 1893–1894-ben kolerajárvány is tizedelte a munkásokat, akik tömegesen hagyták el az építkezést. Létszámuk 8–10 ezerről csakhamar 4 ezerre fogyott. A kivitelezők le is akartak állni az építkezéssel, de a kormány, tekintve a hadászati fontosságot, újabb és újabb milliókat költött rá. Így külföldi, köztük sok olasz munkás szerződtetésével végül 1895-ben sikerült befejezni a munkálatokat. A

²⁵² Csikós Mihály: A magyar vasúti hálózat fejlesztésének fontosabb körülményei a múlt század utolsó évtizedeiben. In: Magyar vasúttörténet. 1876-tól a századfordulóig. II. köt. Szerk. Kovács László. Budapest 1996. 58.

vendégmunkások, akik részben letelepedtek a környéken, hatalmas munkát végeztek. A megmozgatott földtömeg meghaladta a 2,5 millió m³-t. 277 közlekedési építmény készült el, köztük nyolc Tisza-híd, egy-egy híd a Tarac és a Visó folyókon, négy völgyhíd, valamint öt alagút. Tiszaborkút és Terebesfejrpaták között a vasút mellett egy obeliszk jelezte Európa földrajzi közepét.²⁵³ Stratégiai jelentősége mellett a vasútvonal megépítése a vidék kézmű- és könnyűiparának is jelentős fellendülést hozott.²⁵⁴

31. kép *Vonatszerelvény a vasúti hídon Kőrösmezőnél, 1894*

Forrás: <https://green-ukraine.com/de/der-bau-der-transkarpatischen-eisenbahn-in-huzulenland>, letöltés 2021. okt. 4.

A vasúthálózat gyorsan bővült a helyi érdekű vasutak megépítésével. További vonalakat nyitott a Máramarosi Sóvasút, a Taracvölgyi Helyi Érdekű Vasút, a Borsavölgyi Gazdasági Vasút, az Ungvölgyi Helyi Érdekű Vasút, az Ungvár–Vajáni Helyi Érdekű Vasút.

A mai Kárpátalja területe egykor a keskeny nyomtávú vasútvonalak hazája volt, ahol a 19. század utolsó negyedében, illetve a 20. század első

²⁵³ Botlik J.: *Egestas Subcarpathica* i. m. 14.

²⁵⁴ Bajor Tibor – B. P. Prihodko: *Kárpátalja vasúti és közúti közlekedésének fejlődése*. http://www.epa.hu/02000/02051/00030/pdf/EPA02051_TK_2014_30_063-072.pdf, letöltés 2020. márc. 2.

két évtizedében 1 200 kilométer hosszúságú kisvasúti hálózatot építettek ki, melynek vágányai Ungtól Máramarosig megannyi helyen behatoltak a hegyvidékek mélyére, s a vasúti fővonalaktól oldalra eső területeket is bekapcsolták Magyarország közlekedési és gazdasági vérkeringésébe. Szinte mindenütt épültek kisebb vonalak, ahol az iparfejlesztés megkívánta.

32. kép *Az Ungvár-Vajáni Helyi Érdekű Vasút Rt. törzsrészvénye 1000 koronáról, 1909*

Forrás: <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5854936>, letöltés 2021. okt. 4.

1880-ban a Máramarossziget székhellyel működő Máramarosi Sóvasút Társaság megnyitotta a forgalomnak a Sókamara–Szlatina közötti keskeny nyomtávolságú vágányát, amely a mai Kárpátalja területének első keskeny nyomtávú vonala volt. 1883-ban vált lehetővé az általános teherforgalom a Sókamara–Aknaszlatina vasútvonalon. A vonalon két jelentős mérnöki teljesítmény valósult meg, a bocskói és a sókamarai vasszerkezetű Tisza-híd felépítése. A vonalon három állomást, két megállóhelyet, három-három rakodót, illetve áruraktárt és 31 útátjárót létesítettek.²⁵⁵

²⁵⁵ Botlik J.: *Egestas Subcarpathica* i. m. 50.

1887-ben nyílt meg a Taracköz–Tereselpatak (Kobila-erdő) vasúti pálya. Ugyanabban az évben a Máramarosi Sóvasút Részvénytársaság engedélyt kapott a Sókamara és a Nagybocksó–Gyertyánliget közötti normál nyomtávú vasút megépítéséhez.

A vasúttársaság 1890-ben kapott koncessziót a Máramarosszigettől Szigetkamaráig vezető és annak folytatásaként a Nagybocksóba húzódó fővonal megépítésére; ennek elágazására Kisbocksóig, valamint az Aknaszlatináig vezető vonal mint helyi érdekű pálya kivitelezésére és annak folyamatos üzemben tartására.²⁵⁶

A Borszavölgyi Gazdasági Vasút megépítése 1907-ben kezdődött,²⁵⁷ és már 1908. december 22-én megnyitották a forgalom előtt a Beregszász–Dolha, illetve a Komlós–Nagyszőlős vonalat. A következő esztendőben azután a sínpár elérte a végállomást, a Borzsa mentén fekvő Kovácsrétet. 1910 és 1911 folyamán megépült az Ilosva–Gyilalja vasút, valamint több, kimondottan csak a kitermelt fa elszállítására használt erdei vasúti vonal, melyekkel együtt összesen 106 kilométert tett ki a hálózat hosszúsága. A Beregszász–Komlós–Ilosva–Kovácsrét szakasz volt a fővonal, ehhez csatlakozott az Ilosva–Gyilalja, valamint a Komlós–Nagyszőlős szárnyvonal. A személyszállítás mellett a vonalat erdészeti célokra 1912-ben kezdték el hasznosítani, mivel a vasút mentén Dolha és Szuhabaranka között egy fűrészüzem működött.²⁵⁸

A normál nyomtávolságú Ungvár–Vaján–Deregyő közötti helyi érdekű vasút építéséhez az engedélyt már 1890. június 18-án kiadták. Az Ungvár és Vaján közötti vasútvonal 1910. október 30-án nyílt meg. A vonal építési hossza 25 291 km, az üzemi hossza 25 559 km volt, ebből 12 km fekszik a mai Kárpátalja területén.

1914-től a társaság a vonal meghosszabbítására törekedett Vajánról Bánóc állomásig. Ebben az évben kapta meg az első engedélyt az előzetes munkákhoz. Az első világháború és az azt követő események miatt a vonalszakasz megépítésére már csak az első világháború lezárása után került sor.²⁵⁹

Nem tartozott szorosan a helyi érdekű vonalak közé, fontossága miatt mégis ide sorolható a 760 mm nyomtávolságú Ungvár–Antalóc Katonai Iparvasút, amelyet az első világháború alatt magyar katonák építettek. Kivitelezésével egy időben fűrésztelepet is létesítettek hadicélú termelésre. A pálya első szakaszát 1914. október 1-jén helyezték üzembe.

²⁵⁶ *Benes Karel*: Vasúti közlekedés Kárpátalján. Budapest 1996. 17.

²⁵⁷ Uo. 18.

²⁵⁸ *Botlik J.*: *Egestas Subcarpathica* i. m. 52.

²⁵⁹ *Benes K.*: Vasúti közlekedés Kárpátalján i. m. 19.

33. kép *Vasútvonal a Fekete-Tisza partján, 1907*

Forrás: képszám: 86857. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum/Erdélyi Mór cége, <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=86857>, letöltés 2021. okt. 4.

1904-ben a kormány megkezdte az Ung-völgyi helyiérdekű vasút Nagyberezna állomásától az Ung folyó völgyében Sztavnán át az Uzsok melletti magyar–galíciai határszélig vezető gőzmozdonyú vasútvonal kiépítését, valamint államosította az Ungvölgyi Helyi Érdekű Vasút vonalát.²⁶⁰

Északkelet-Magyarország területén a vasúti ellátottság Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyében 100 km²-re 5,9 kilométert tett ki, 10 ezer lakosra 10,5 kilométer pálya jutott.²⁶¹ A vasúthálózat szinte töretlen építési folyamatát az első világháború szakította meg.

²⁶⁰ KTÁL, F. 675, op. 5, od. zb. 11, ark. 18–19.

²⁶¹ Botlik J.: *Egestas Subcarpathica* i. m. 15–16.

34. kép *A kőrösmezői vasútállomás, 1907*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1333459/?img=0>, letöltés 2021. okt. 5.

5.3.7. *Az ipar fejlődése*

A kézműipari termelés, sőt, kisebb üzemek létrejötte vagy a bányászati akár több évszázados múltja is visszavetíthető területünkön. A jobbágyviszonyok megszüntetése és a modern pénzügyi rendszer – bankok és hitelintézetek – kialakulása után viszont lehetőség nyílt a jelentősebb ipari beruházásokra, amelyeknek a feltételei vidékünkön is kialakultak. Ehhez nagymértékben hozzájárult a vasút kiépülése, ami nemcsak az emberek mozgását, hanem a nyersanyag és a termékek szállítását is lehetővé tette. Az ipari fejlődés nagy hatással volt a korabeli társadalmi és gazdasági viszonyokra.

Ipari létesítmények Ung vármegyében

Ung vármegye ipari fejlődése a dualizmus korában élénkült meg. Ungvár iparosodása a 19. század végén kezdődött el, ami elsősorban helyi jelentőségű volt. Fincziczky Mihály néprajzkutató, Ungvár egykori polgármesterének a leírása alapján, ló- és marhavásárai nevezetesek voltak.²⁶² Szakmailag ezekhez kapcsolódhatott az 1880-ban Ungváron létrejött bőr-

²⁶² Ungmegye. Fincziczky Mihálytól. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. XVIII. kötet. Magyarország VI. – Felső-Magyarország II. Felső-Magyarország keleti fele Zólyom megyétől keletre. Az éjszakkéleti Kárpátok vidéke. Budapest 1900. 392.

díszműves műhely.²⁶³ 1887-ben alapították meg Cser Béla vas- és fémöntődjét, 1897-ben Kozár Lajos lakatosárugyárát.²⁶⁴

Az 1880-as évek elején dr. Novák Endre, az Ungvári Közkórház igazgatójának a javaslatára egy „keramikai iskola” nyílt Ungváron.²⁶⁵ 1888-ban alakult meg a Petrides János- és Illés Dávid-féle Ungvári Agyagipar Gyár, amely a szakiskolára építhette szakmai bázisát. Az agyagipari társaság már a következő, 1889. évben átalakult részvénytársasággá Ungvári Porcelán és Agyagipar Rt. Ungvár néven. A gyárban művészi kivitelezésű majolikakályhák és díszárúk, szobrok, vázák, valamint különféle járdalemezek, tetőcserepek, virágedények készültek. A porcelángyár rövid életű volt, 1895 májusában leégett, s azzal befejezte működését.²⁶⁶

A kocsi-, kerékgyártó- és a kályhásipar is fellendülőben volt a 20. század elején. Az ungvári Mundus Magyar Hajlított Fabútor Részvénytársaság 400 munkást foglalkoztatott a századfordulón. Nádfonótelepeket működtettek Drugetházán, Domonyán, Gerényben, Hajasdon, Kapuszögben, Perecsenyben, Radváncon és Ungdarócon, ahol bútorokhoz használt nádszövetlapokat állítottak elő. Jelentős volt a malomipar: egy műmalom és három gőzmalom működött az ungi megyeszékhelyen. A víz- és gőzerővel működő műmalom villanyvilágítást szolgáltatott a nagyobb üzletek számára.²⁶⁷

Neveckéről indult az a 12 kilométer hosszú faúszató-csatorna, amely az ungvári állami faraktárba vezette az Ung folyón leúsztatott fenyőtönköket és bükkhasáb-tüzifát. Az akkori Magyarország legnagyobb faúszató-csatornájának a kialakítása 600 ezer forintba került.

Perecsenyben épült fel a Bantlin-féle vegyigyár, amely évente 80 ezer m³ bükkfát dolgozott fel vegyszerekké: fameszet, faszenet, ecetsavat, acetont, faszest és különféle oldószereket állított elő.²⁶⁸ Szintén a településen volt a magyar államvasutak talpfa telítő (impregnáló) telepe, ahol évente 200–250 ezer vasúti talpfát készítettek elő a kincstári erdőkben kivágott tölgyfákból.

²⁶³ *Fedinec Csilla*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 169.

²⁶⁴ Uo. 168–169. 1927-ben, az I. Podkarpatszka Ruszi Iparkiállítás időszakában tulajdonosa Sájghy János volt. Kozár Lajos lakatosárugyára helyett drótárugyár szerepel az 1940-ben kiadott, Ung vármegye iparáról lejegyzett adatok között Kozár Lajos. Lásd: *Taubinger István*: Ipar és kereskedelem. In: Vármegyei szociográfiák IX–X. Ung vármegye. Szerk. Csikvári Antal. Budapest 1940. 91.

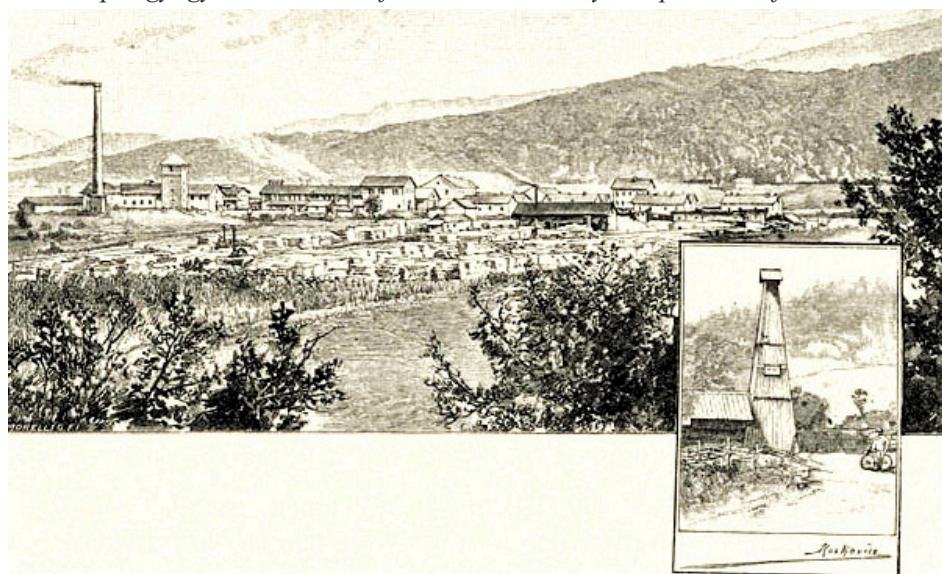
²⁶⁵ Az ungvári agyag-ipar gyár. Ugozca. V. évf. 6. sz. Nagy-Szóllós, 1889. február 10.

²⁶⁶ *Katona Imre*: Miskolci kőedénygyárak. Miskolc 1977. 56., 58–59. <http://mek.oszk.hu/07800/07804/07804.pdf>, letöltés 2020. ápr. 12.

²⁶⁷ Ungmegye. Fincziczky Mihálytól i. m. 392.

²⁶⁸ *Taubinger I.*: Ipar és kereskedelem i. m. 91.

35. kép Vegyi gyár és kincstári farakodó Percsenyben, petróleumforrás Luhon

Forrás: Ungmegye. Fincziczky Mihálytól i. m. 397.

A fakitermelés és fafeldolgozás a megye jellegzetes ipara volt. A faszénégetés sok embernek nyújtott megélhetést. Több helyen foglalkoztak háziipari faragással, játékokat és háztartási cikkeket állítottak elő fából. Ennek megszervezése részben a hegyvidéki gazdasági akció programjainak is köszönhető volt.

Bercsényifalva községben porcelánagyagot termeltek ki. A bányatermékek egy részét a bécsi porcelángyárakba szállították. Bacsava határában is voltak porcelánföldek, amelyeknek az anyagát a helyi fazekasok dolgoztak fel és főleg a megyében árusították a belőlük készült termékeket.²⁶⁹ Ligetes faluban 1868-tól kezdődően petróleumot kutattak, és a századforduló környékén elkezdődött a kitermelése.

Turjaremetén 1808-ban alapított a kincstár vasgyárat, ahol 100 munkás dolgozott. A vasat a nagylázi bányákból szállították a gyárba. Nyersanyag hiányában azonban a bányákat bezárták, és a vasgyártás megszűnt. Az 1870-es években állami méntelepét szerveztek, amely a Földművelésügyi Minisztérium fennhatósága alá tartozott.

Kossuth Lajos a *Hetilap* c. újságban írt az Ung megyei Felsőremete és Antalóc vasgyárainról. Petróczy István Antalóc községet, ahol korábban

²⁶⁹ Taubinger I.: Ipar és kereskedelem i. m. 91. A szerző írásában Horváth János 1872-ben kiadott *Ung vármegye Monográfiája* c. művére hivatkozik. Taubinger István Dubrovics nevezetű községet említ, ami valószínűleg elírás lehet.

vashámor létesült a szerednyei vasérc feldolgozására, a kamarától megvásárolta. Halála után, 1847-ben a gyár özv. Petrócyné tulajdonában volt. A munkák során mintegy 100 embert foglalkoztattak, ahol 4 ezer mázsa nyersvasat dolgoztak fel, abból 3 ezer mázsa vert vas készült, amit Bereg és Zemplén vármegyékben, illetve Galíciában adtak el.²⁷⁰

36. kép *Tutajok előkészítése faüsztatáshoz*

Forrás: http://karpaty.putivnyk.com/map.php?map=photo&id=_yasintabokor.jpg&lang=ru, letöltés 2021. okt. 6.

Az egykori Ung vármegyei Felsőremetén vasgyár és fűrésztelep, Turjasebesen Kotz báró vegyi gyára működött. Lehócon fűrészgyár volt, ahonnan a furnérdeszkákat és -lemezeket többségében külföldi piacokra szállították, valamint Sóháton is volt egy fűrészárugyár. Radváncon kőbánya, Karcsaván téglagyár működött.

Kisgejőcön a László családnak harangöntő műhelye volt. László István 1793-ban kezdte el a harangöntő mesterséget, harangöntő dinasztiát alapítva. Az utolsó kisgejőci harangöntő mester Egry Ferenc volt, aki há-

²⁷⁰ Az antalóczi és felsőremetei vasgyárak Ung vármegyében. Kézikönyvtár. Kossuth hírlapírói munkássága. Hetilap. 1847. december 3. péntek, 201. sz. A turjaremetei vasgyár ismertetését egy későbbi cikkében ígéri a szerző. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/KossuthHirlapok-kossuth-hirlapiroi-munkassaga-1/hetilap-B828/1847-E96A/18471203-pentek-201-sz-10D81/az-antaloczi-es-felsoremetei-vasgyarak-ung-varmegyeben-10D94/>, letöltés 2020. ápr. 20.

zasság révén került a László családba. Első ismert harangját 1890-ben öntötte. A fejlesztések révén Egry Ferenc időszakában volt a legjelentősebb a termelés. A harangöntés nyersanyaghiány miatt 1939-ben szűnt meg.

Bereg vármegye ipara

Bereg vármegyében, mint ahogyan Ungban is, a lakosság fő foglalkozása a föld-, erdő- és szőlőművelés volt. A bányászat, az ipar és a kereskedelem nem volt jelentős.

37. kép Öntöttvas oroszlán, a munkácsi vasgyár terméke 1851-ből

Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1e/Cast_iron_lion_from_1851.jpg, letöltés 2021. okt. 5.

Bereg vármegyében a gróf Schönborn család hitbizományi uradalma volt a legnagyobb birtok. Az uradalomban a mező- és erdőgazdaság mellett nagy gondot fordítottak az iparra is. Munkácson tejgazdaság, tégláégető és gazdasági szeszgyár működött, valamint szeszgyár és sörgyár létesült a ma már Munkácsához tartozó Podheringen. A német telepések honosították meg az uradalomban a sörgyártást. Évente kb. 500 hordó sört állítottak elő. A sörgyártás atyjának a frankfurti származású Konrád

Vágner bérlőt tartják. Az első pálinkafőzdét pedig a német Bergman József Munkácson rendezte be. Munkájáért az uradalomtól évi 60 forintot, 2 vödör gabonát, 4 vödör árpát, 3 hordó friss sört és 1 sertést kapott. Mindezekért az uradalom számára 8 vödör gyümölcsitalt és 100 liter pálinkát kellett főznie minden évben.²⁷¹

38. kép Öntöttvas kályhák, a munkácsi vasgyár termékei

Forrás: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/480250>, letöltés 2021. okt. 5.

A Schönborn család Frigyesfalván vasgyárat és furnérfűrészt-telepet hozott létre. Vasolvasztók jöttek létre Hátmegen és Selesztón, ahol úgyszintén gőzmalom is működött. A Schönborn grófok tulajdonában lévő, Munkács környéki szelestói és frigyesfalvi műhelyek 1835-től európai rangú finomöntödékek szintjén működtek.²⁷² Eleinte ezekben az üze-

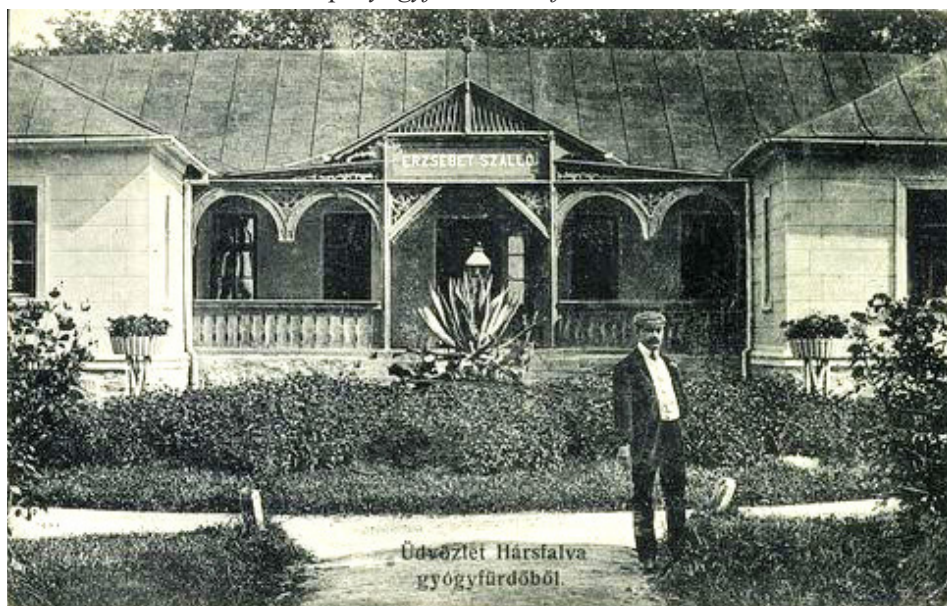
²⁷¹ Pavlenko G. V.: A németek letelepedése Kárpátalján a XVIII–XIX. században (telephelyek, irányzatok, következmények). <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/37-48.pdf>, letöltés 2020. ápr. 10.

²⁷² A Schönborn grófok birtokán a vasöntés kezdetét a legtöbb adat 1835-re datálja, míg Mészáros Balázs *A Schönborn-féle munkácsi vasgyár történetére vonatkozó források feltárása a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban* címmel írt munkájában megemlíti, hogy a vasgyár történetére vonatkozó legfontosabb források a birtokot irányító munkácsi főhivatal ipari ügyosztályának fennmaradt jegyzőkönyvei, amelyek már az 1810-es évektől rendelkezésre állnak. <http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/867/A%20Schonborn-fele%20munkacsi%20vasgyar%20tortenetere%20vonatkoz%20forrasok%20feltarasa%20~.pdf>, letöltés 2020. ápr. 10.

mekben a porosz minták alapján dolgoztak Valentin Willaschek irányítása alatt. 1848-tól azonban már önálló tervezésű modellekkel, igazi kvalitásos szobrászművész, Schossel András irányításával készültek a kisplasztikák, áttört tálak, óratartók, íróasztali készletek, kályhák és más használati tárgyak. A művészi öntöttvas virágkora a 19. század fordulóján véget ért, de az igényes formázással készített, pontosan öntött dísz tárgyak és használati eszközök egészen az 1930-as évek végéig helyet kaptak a polgári lakások szobáiban, íróasztalain, polcain.

A Schönborn-uradalom jelentős fejlesztéseket hajtott végre a 19. század második felétől. Gőzmalom és olajsajtoló volt Gáton, ezenkívül műmalmok Beregszentmiklóson, Rónafaluban, gőzmalom Nagylucskán, fűrészmalom Volócon és az Osa-völgyben. Faiparvállalat létesült Alsó-Hrabonicán, és mészégető kemencék működtek Paszikán, Bisztrán és Malmoson. Szolyván nagy fűrészüzemet hoztak létre, de a településen üveg-huta is működött.

39. kép Gyógyfürdő Hársfalván, 1909

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1202987/?list=eyJxdWVyeSI6ICJoXHUwMGUxcnNmYWx2YSAifQ&img=0>, letöltés 2021. okt. 5.

A hitbizományi uradalomnak fürdői voltak Hársfalván, Szinyákon, Iványiban és Munkácson. Savanyúvízforrásai és merítőtelepei Szoly-

ván, Polenán, Luhiban,²⁷³ amelynek vizét messzire szállították, valamint Ploszkón és Olenán, Szolocsinán és Zanykán.²⁷⁴

A munkácsi Dohánygyár 1898-ban kezdte meg a működését. A 20. század elején a gyár 300 munkással dolgozott. Lehoczky Tivadar írása szerint a gyárban „Munkács város és környékének számos nő-munkása talál biztos és jövedelmező foglalkozást”.²⁷⁵ A gyár jól fizető munkahelynek számított, amellet betegsegélyező pénztárat is biztosított dolgozói részére. 1907-ben elkezdődött egy új és nagyobb dohánygyártelep megépítése Munkácson. 1901-ben bútorüzem is nyílt a városban.²⁷⁶ Ezenkívül Munkácson téglagyár is működött.

40. kép *A munkácsi Dohánygyár épülete, 1914*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1423428/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtdW5rXHUwMGUxY3MgZG9oXHUwMGUxbnlneVx1MDBlMXIifQ&img=0>, letöltés 2021. okt. 5.

Mezőkaszony határában a 20. század elején gyógyforrást fedeztek fel, melyre országosan ismert gyógyfürdő települt.

²⁷³ Luhi (ma: Luzsanszki) Erzsébet-forrás, ahol 1878-ban kezdődött el az ásványvizek palackozása Margit és Luhi-Erzsébet néven, amelyeket gyomorbántalmak és légúti betegségek kezelésére ajánlottak.

²⁷⁴ Ma már csak a vasúti megálló üzemel.

²⁷⁵ *Lehoczky Tivadar*: Munkács város új monografiája. Munkács 1907. 326.

²⁷⁶ *Fedinec Cs.*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 169.

Nagymuzsalyban 1825-ben a gróf Károlyi család alapított timsógyárat. Ehhez a timkövet a gyár felett emelkedő riolithegyből bányászták. Több évszázadon át termeltek ki az ottani bányákból jó minőségű malomköveket. Az 1800-as évek végén kaolinbányát is nyitottak, amely a cseh-szlovák korszak végéig működött.

Beregszász a dualizmus korában jelentős ipari fejlődésen ment keresztül. Lehoczky arról tudósít, hogy a városban a Schönbornok által létrehozott timkőbányászat folyt.²⁷⁷ 1870-ben gőzmalmot, 1876-ban pedig 2 szeszőzdet nyitottak. 1893-ban újabb gőzmalom jött létre. 1895-ben, valamint 1897-ben két téglagyár nyílt meg a városban. 1898-ban láttak hozzá a villanytelep építéséhez, amely a következő évben kezdte meg működését. 1904-ben lenfeldolgozó alakult, 1910-ben a vajgyár. 1912-ben megnyílt a megyeközpont harmadik téglagyára és két művirágot gyártó üzem. Ebben az időben kezdték meg működésüket a kisebb bútorgyártó, asztalos- és fémmegmunkáló üzemek, köztük egy kis öntöde. Az iparban mintegy 2 000 embert foglalkoztattak, a lakosság nagyobb része azonban a szőlészetből és más mezőgazdasági termelésből élt.

A fejlődő ipar ellenére még 1909-ben is Bereg megye 83 523 tényleges kereső lakosának a háromnegyede gazdálkodással foglalkozott, míg iparral mindössze a 10%.²⁷⁸ A 20. század elején továbbra is a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás jelentette a megélhetés fő forrását.

Iparúzás Ugocsa vármegyében

1900-ban az országban meginduló iparosodás, gyáralapítások hatására Nagyszőlős képviselőtestülete határozatot hozott a vállalkozások támogatásáról. A lehetőségük szerinti legnagyobb kedvezmény nyújtását ígérték annak a vállalkozónak, aki a város területén hajlandó nagyobb számú munkást foglalkoztató iparvállalatot létesíteni. A felhívás alapján a városban kedvező feltételei voltak a vászon- és posztókészítő, pokrócszövő iparoknak, a bor-, sörtermelésnek, pipa-, kályha-, terrakotta- és majolikaedény-gyártásnak.²⁷⁹

A népesség 7,1%-át foglalkoztató ipar Nagyszőlősön összpontosult. Ott működött egy kőbánya (a Feketehegyi Magyar Királyi Állami

²⁷⁷ Bereg megye. Lehoczky Tivadartól. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/felso-magyarorszag-453B/az-ejszakkeleti-karpatok-videke-4CA6/bereg-megye-lehoczky-tivadartol>, letöltés 2020. ápr. 10.

²⁷⁸ Horváth Viktor: Bereg vármegye a XX. század elejéig. *Belvedere Meridional* XVII. (2005) 3–4. 64. <http://acta.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/4997>, letöltés 2020. ápr. 10.

²⁷⁹ Vállalkozók és gyáralapítók figyelme! Ugocsa. 16. évf. 35. sz. 1900. szeptember 2.

Kőbánya), egy fűrésztelep, ládagyár, három malom, téglagyár és villamos erőmű. Róz Ignác malmát 1889-ben gőzhengermalommá alakították át. A malom és a hozzá tartozó üzlet kedvezőbb áron kínálta a lisztet, mint a környező üzletek.²⁸⁰

A nagyszőlősi szeszgyár báró Perényi Zsigmond tulajdonában volt. 1888-ban a gyárat Guttmann Emánuel és Schönberger József vállalkozók vették bérbe, és kezdték meg a szesz előállítását. A gyár mintegy 12 mázsa terményt használt fel naponta, amit részben saját földjeikről, részben a környék gazdáitól vásárolt fel. Évente mintegy 4 ezer hektoliter szeszt állítottak elő, ami nagyobbrészt a „környék fogyasztásának fedezésére” szolgált. A gyár mellett hizlaló állt, ahol 80–90 szarvasmarhát tartottak.²⁸¹

A vármegyében ezenkívül 4 kőbánya, 1-1 gőzfűrész, szeszgyár, gőzmalom működött, az Avas-hegységben, Turc közelében ezüstöt és vasércet bányásztak. Gödényházán a fazekasmesterséget művelték, háziipari termelés során agyagedényeket készítettek.²⁸²

Az 1897-től működő Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség több száz személyt szerződtetett kubikos, ill. fakitermelő munkára. 1903 tavaszán közmunkákat indítottak több ugocsai közút helyreállítására. 1907-ben (pl. Nagytarnán) ellenőrzött minőségű alkoholt, jó és olcsóbb cikkek terjesztése végett nagy áruraktárt állítottak föl. 8 kosárfonótelepet is működtettek, ahová 1908 folyamán 10 tanfolyamon képeztek munkásokat. Az alapanyag biztosítására Salánkon államköltségen nemesfűzfa-telepet, Mátyfalván kötőműhelyt létesítettek, amelynek az állam húsz Graf-féle kötőgépet adományozott. Nagyrákócon, Rakaszon, Tiszakírván kosárfonó, Kistrákócon faiparral foglalkozó háziipari szövetkezeteket hoztak létre. A gyapjú fölvasárlására és földolgozására állami támogatással megalakították a Felsőkaraszlói Gyapjúszővők Termelő és Hitelszövetkezetét.

Ipari vállalkozások Máramaros vármegyében

Máramaros vármegyében a lakosság fő foglalkozása a földművelés mellett az állattenyésztés és bányászat volt. Ipar csak kis mértékben volt jellemző a vidékre a kiegyezés utáni időszakban. A sóbányákban – Rónaszéken, Aknasugatagon, Aknaszlatinán – több mint ezer munkást alkalmaztak, akik évente több százezer mázsa sót termeltek ki.

²⁸⁰ Az új malom. Ugocsa. V. évf. 17. és 50. sz. 1889. április 28., 1889. december 15.

²⁸¹ Szeszgyár N.-Szöllősen. Ugocsa. V. évf. 6. sz. Nagy-Szöllős, 1889. február 10.

²⁸² *Siegmeth Károly*: Máramarosi útvázlatok IV. A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve, XII. évf. 1885. 79. https://emt.ro/sites/default/files/digitalizalas/2017-12/28_SIEGMETH_Karoly_-_%281881%29_Maramarosi_utazasok11.pdf, letöltés 2020. ápr. 8.

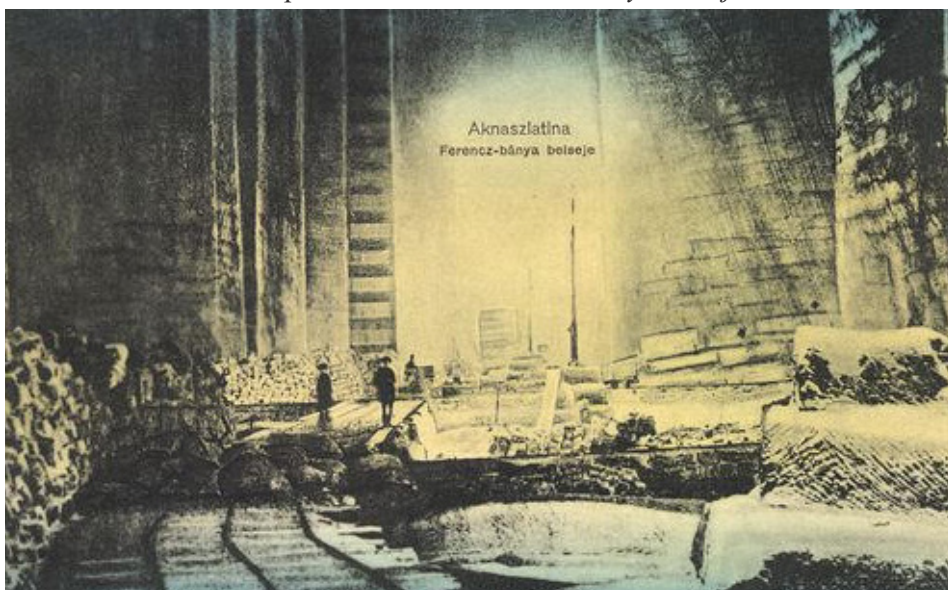
Az aknaszlatinai sótest jelentős nagyságú volt, és meglehetősen tiszta só bányásztak. A településen nyolc sóbányában (aknában) folyt a termelés. Az 1850-es években a bányák sókitermelése kb. évi 17 200 tonna volt. 1852-ben az uralkodó, I. Ferenc József is meglátogatta az aknaszlatinai sóbányákat. Az 1860-as években a magyarországi sótermelés több mint 50%-át a máramarosi bányák adták, 1868-ban ez elérte a 60%-ot. Az aknaszlatinai sókitermelés akkor az országos mennyiség 23%-a volt. 1880-ban a bányagazgatóságot Máramarosszigetről Aknaszlatinára helyezték át, ennek volt alárendelve Rónaszék és Aknasugatag is. A három település bányái 1893-ban 776 102 mázsa kősót és 51 768 mázsa ipari só termeltek ki 7 millió forint értékben. 1910–11-ben az aknaszlatinai sótermelés 600 munkással 38 ezer tonna kősó és 10 ezer tonna ipari só volt. A máramarosi sóbányák ekkor az országos kitermelés 51,23%-át adták.²⁸³

41. kép *Aknaszlatina, Lajos-akna*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1404722/?img=0>, letöltés 2021. okt. 6.

²⁸³ *Makó Pál – Tóth Evelin: Aknaszlatina – a sókristály kincsének lelőhelye Kárpátalján. In: A magyar ipari és technológiai forradalom. Lendvai Nyári Egyetem III. Szerk. Vámos Imre. Lendva 2012. 22–23., 26.*

42. kép *Aknaszlatina, a Ferenc-bánya belseje*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1404734/?img=0>, letöltés 2021. okt. 6.

Vasbányászatot folytattak Gyertyánligeten, Terebesfejérpatakon, Dolhán, Rókamezőn. Gyertyánligeten a 19. század közepére a vasérctermelés le hanyatlott az egyre nehezkesebb ellátása miatt. Az üzemeltetők arra a megoldásra jutottak, hogy nem bővítik ki a gyárat, hanem egy korszerűbbet építenek Terebesfejérpatakon. Az új vasgyár megépítése után Gyertyánligeten a nyersvas finomításával foglalkoztak. A gyárat termékeinek jó minősége következtében 1873-ban a bécsi világkiállításon érdemrenddel jutalmazták.²⁸⁴ A vasmű elsősorban mezőgazdasági szerszámok, vaskályhák, takaréktűzhelyek gyártásával foglalkozott. A századfordulón körülbelül 200 munkást foglalkoztattak, valamint öt szerszámkovácsműhely, egy gépműhely, egy vasöntöde, egy asztalosműhely, egy ácsműhely, különféle raktárépületek és szolgálati lakások tartoztak a vasműhöz. A gyertyánligeti vasgyár termékeinek egy részét a kincstári sóbányák és erdőhivatalok használták fel, nagyobb része Galíciában, Bukovinában és Erdély északi részén talált vevőkre. A vasgyár állandóan kisebb-nagyobb veszteséggel dolgozott.²⁸⁵

²⁸⁴ *Prugberger József*: Vasbányászat. In: Máramaros vármegye egyetemes leírása. Szerk. Szilágyi István. Budapest 1876. 434.

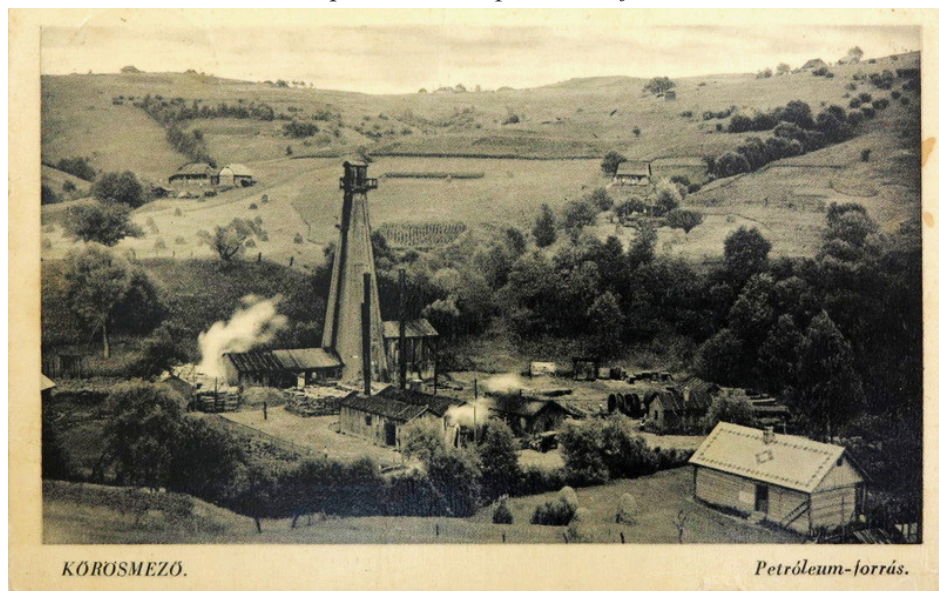
²⁸⁵ A Diósgyőri M. Kir. Vas- és Aczélmű története 1765–1910. <http://mek.oszk.hu/01200/01202/01202.pdf>, letöltés 2020. ápr. 8.

A terebesfejrpataki gyár építési engedélyét még 1852-ben kérvényezték a bécsi cs. és kir. pénzügyminisztériumnál. 1856-ban az engedélyezés jóváhagyása után azonnal nekiláttak az építkezésnek, és 1861-ben megkezdődött a termelés. A vastermékeket nagy részben a közeli Galíciában értékesítették.²⁸⁶

A rókamezei vasgyárba eleinte Gömör megyéből hozták a nyersvasat, de 1852-ben Dolhán kemence építésébe kezdtek, mivel Bilke és Ilonca határában vasércet találtak. A gyárat öntvények készítése céljából 1875-ben átalakították.²⁸⁷ Arany-, ezüst- és ólombányászat folyt Budfalván, Borsán.

Jelentősebb petróleumforrások voltak Máramaros vármegyében Dragomérfalva és Kőrösmező mellett.

43. kép Kőrösmező, petróleum forrás

Forrás: <http://bedo.hu/kepek/adat/kepeslap/81/0828.jpg>, letöltés 2021. okt. 6.

Az ipari vállalatok közül legjelentősebb a nagybocskói Klotild vegyszeti gyár volt. A vállalat magyar és svájci alapítói 1868-ban kötöttek szerződést. Az alapítók között ott volt az 1848–49-es szabadságharc egy-

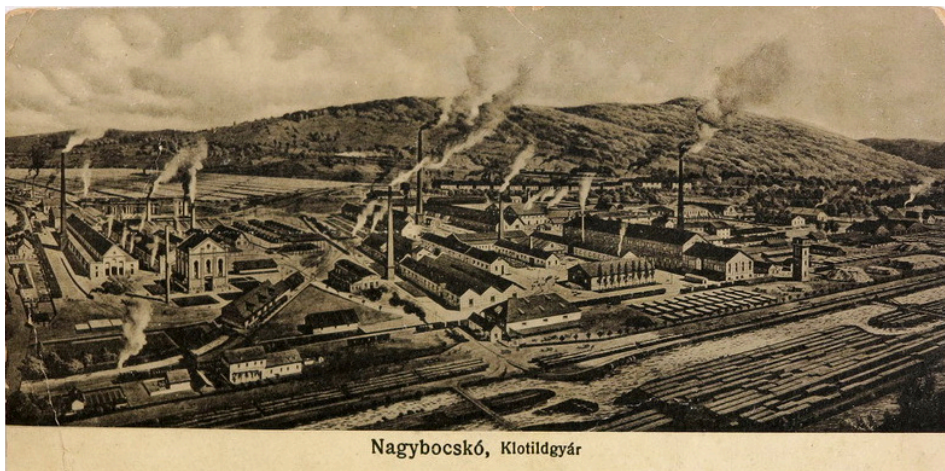
²⁸⁶ Prugberger J.: Vasbányászat i. m. 425.

²⁸⁷ Roxer Vilmos: A dolhai vasgyár keletkezése és viszonyai. In: Máramaros vármegye egyetemes leírása. H. n. 1876. 435.

kori honvédtábornoka, Klapka György is. 1869-ben kezdődtek meg a Magyar-Svájci Szóda- és Vegyigyár építkezései Nagybocksó határában.²⁸⁸ A gyár sziksót, timsót, sósavat, klórment, acetont, kénsavat, ecetsavat, metilalkoholt, kátrányt és más különböző vegyi készítményeket állított elő. Termékei egész Magyarországon ismertek voltak, és Galíciában is jó piacuk volt. A nagybocksói gyár 1910-ben 700 munkást foglalkoztatott.²⁸⁹

Jelentősnek számított a ferencvölgyi és terebesfejrpataki üvegyár, a bustyaházai, técsői és máramarosszigeti gőzfűrészek, a máramarosszigeti bútorgyár és fűrészgyár.

44. kép Nagybocksó, Klotild-gyár

Nagybocksó, Klotildgyár

Forrás: <http://bedo.hu/kepek/adat/kepeslap/90/0486.JPG>, letöltés 2021. okt. 6.

A háziipar fejlődése is érzékelhető volt. A 19. század végén 1 459 kisiparos foglalkozott leginkább faedények, teknők és gyapjuszőnyegek készítésével. Galícia felé élénk volt a kereskedelem, amely elsősorban fa-félékkel, állatokkal, sóval, vegyszerekkel folyt.

A dualizmus korának gazdasági fellendülése vidékünkön is érezhető volt, annak ellenére, hogy Magyarországon az Északkeleti-Kárpátok vidéke volt a legkevésbé iparosodott térség. Számos vállalat jött létre, amelyek közül egyesek még az időszakban beszüntették tevékenységüket, mások vi-

²⁸⁸ *Urányi Imre*: Ipar és kereskedelem állapota. In: Máramaros vármegye egyetemes leírása. Szerk. Szilágyi István. Budapest 1876. 440–441.

²⁸⁹ *Kalmár Gusztáv*: Magyar hazánk és népei. Magyarország leírása. Budaest 1932. 123. http://www.ypek.hu/facsimile/Kalmar_Gusztav_Magyar_hazank_es_nepei_facsimile.pdf, letöltés 2020. ápr. 8.

szont a 20. században, különböző korszakokon keresztül is működtek. Sokszor éppen a kiegyezés után alapított vállalatokra és kialakult hagyományokra támaszkodott a későbbi iparosítás. A 19–20. század fordulóján az állam jelentős mértékben hozzájárult az ipar támogatásához. Az akkoriban létesült ipari vállalkozások közül több alacsony jövedelemmel működött, vagy akár egyes években veszteségesek voltak. A munkahelyek és az állandó jövedelem biztosítása céljából, illetve a helyi piaci igények kielégítése szempontjából azonban fontosnak tartották a vállalkozások fenntartását.

5.3.8. A városok fejlődése és polgárosodás

A városok fejlődése a 19. század második felében, a dualizmus korának társadalmi-gazdasági átalakulásai következtében indult meg. A vidéki városok építészete elsősorban Budapestet utánozta, és hasonló volt az egész Monarchia területén: főtér tornyos városházával, szálloda-vendéglővel és takarékpénztárral. Egyforma történeti stílusban emelték a bérházakat, pályaudvarokat, laktanyákat, kórházakat, iskolákat.

A mai Kárpátalja viszonylatában elsősorban a megyeközpontok, Ungvár, Beregszász, Nagyszőlős, valamint a vidék gazdasági-kereskedelmi központjává formálódó Munkács kiépülése volt szembevetendő. A közigazgatás mellett kulturális központokká váltak, számos köz- és lakóépület jelent meg a városokban. Növekedett a lakosság létszáma, ami ugyan országos viszonylatban nem számított jelentősnek, mégis 1850-től 1910-ig kb. két és félszeresére-háromszorosára emelkedett a városokban élők száma.

9. táblázat *A városi lakosság növekedése 1850–1910 között*

Városok	1850	1880	1910
	fő		
Ungvár	6 677	11 373	16 919
Munkács	6 005	9 644	17 275
Beregszász	3 297	6 930	12 933

Szerkesztette: Braun László. Forrás: *Mandrik Ivan: Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén és a XX. század elején.* In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 12. Nyíregyháza 1997. 50.; Kárpátalja településeinek nemzetiségi i. m. 58.

Ungvár

A 19. század folyamán a legnagyobb város a mai Kárpátalja területén Ungvár volt. Ezt a pozíciót csak a 20. század elején veszítette el, amikor Munkács intenzív fejlődése következtében a lakosság számában néhány száz fővel megelőzte.

1855-ig Ungvár utcáinak a többsége még nem volt burkolva,²⁹⁰ viszont ezután elkezdtek az utcák kövezését, később a csatornázás kiépítését. Iskolák épültek, közintézmények nyíltak meg, fokozatosan átépítették a tűzveszélyes lakóházakat. 1861-ben a városi tanács megtiltotta a házak fedését szalmával, helyette zsindelyt vagy cserepet ajánlottak. Az utolsó szalmatetős házat 1895-ben bontották le. Abban az évben állandó tűzoltócsapatot szerveztek.²⁹¹

45. kép A Rákóczi utca Ungváron, 1907

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1437086/?img=0>, letöltés 2021. okt. 7.

Ungvár fejlődésében nagy szerepe volt Fincziczky Mihály polgármesternek, aki két alkalommal is betöltötte a város vezetőjének tisztségét, 1890–1894 és 1904–1916 között.²⁹² A korábban ügyvédi pályán tevékenykedő Fincziczky népköltészeti gyűjteményeivel és műfordítói munkáival is felhívta magára a figyelmet, többek között a ruszin népköltészet magyarra fordításával.

²⁹⁰ *Й., Кобаль:* Ужгород. Відомий і невідомий. Львів 2003. 73.

²⁹¹ *Й., Кобаль:* Ужгород. Відомий і невідомий і. т. 98.

²⁹² *Л., Філін:* Ungvár. Užhorod. Ужгород. Рідне місто моє. Ужгород 2021. 251.

Egyre inkább kiépült az Ung mindkét partja és Ungvár jellegzetes utcái: a Munkácsi (az egykori Radvánci), a Sváb, a Minaji, a Bozdosi. A város központjává vált a Korzó és környéke.²⁹³ A 20. század elején épült fel az egykori színház (1907) és a Korona Szálló. 1904–1911 között megépült a mai Kárpátalja legnagyobb zsinagógája (a mai filharmónia épülete), Ungvár első vasbeton szerkezetű épülete.

46. kép *Korona Szálló*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1258234/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ1bmd2XHUwMGUxciBrb3JvbmEgICJ9&img=0>, letöltés 2021. okt. 7.

Az ungvári közkórház 1866-ban kezdte meg a működését, amikor a város két épületet vásárolt meg a Nagykaposi utcában. A kórház története összekapcsolódik Novák Endre (1849–1929) főorvos személyével, aki 1872-ben, a kolerajárvány idején érkezett Ungvárra, és évtizedeken keresztül irányította az intézményt 1928-ban történt nyugdíjba vonulásáig. 1913-ban az ő irányításával építették fel azokat a kórházi szárnyakat, amelyek a korábbi építkezésekkel együtt a jelenlegi Kárpátaljai Megyei Klinikai Kórházat alkotják.²⁹⁴

²⁹³ Л., Філін: Ungvár. Užhorod. Ужгород і. м. 15., 259–263.

²⁹⁴ Uo. 17.

1914-ben rakták le az evangélikus templom alapjait (jelenleg a Hetednapos Adventista Egyház temploma), amit az első világháború kitörése miatt csak évek múltán sikerült befejezni.

1859-ben kezdte meg működését a város római katolikus egyházi leányiskolája, a Gizella-ház.²⁹⁵ A város kulturális fejlődéséhez a 18. század végétől jelentősen hozzájárult a görögkatolikus püspökség. A korábban alapított tanintézményekhez tartozott az Ungvári Királyi Görög Katolikus Éneklész-Tanítóképezde (1794), amely 1872-ben a népoktatási törvény szellemében felemelte a képzés időtartamát három évre.²⁹⁶ 1875-ben görögkatolikus árva papleányokat nevelő intézetet nyitottak, eleinte hat, majd nyolcosztályos elemivel. Az 1879–1880-as tanévtől szervezték át a felső négy osztályát polgári iskolává, s ettől kezdve görögkatolikus polgári leányiskolaként működött.²⁹⁷ Az Ungvári Görög Katolikus Tanítónőképző Intézetet 1902. szeptember 14-én nyitotta meg ünnepélyes keretek között Firczák Gyula püspök. Az intézet a hét vármegyére kiterjedő Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye görögkatolikus népiskoláit látta el tanítónőkkel. Élén Kaminszky Géza, az Ungvári Királyi Görög Katolikus Kántortanítóképző Intézet igazgatója állt. A képző 1912. szeptember 1-ig két évfolyamú volt, majd 1912-től négy évfolyamú lett, ami már a második igazgató, Melles Gyula tb. kanonok nevéhez fűződött.²⁹⁸ 1912-ben nyílt meg a bazilita szerzetesrend kolostora, abban az időben a város legmagasabb épülete volt.

A 17. századi alapításra visszatekintő ungvári gimnázium 1862-től egészen 1918-ig Ungvári Királyi Katolikus Főgimnázium néven működött.²⁹⁹

Az 1860-as években a gimnázium tanulója volt Csontváry-Kosztka Tivadar (1853–1919), a későbbi neves festőművész. A Kosztka-család a Kisszebent elpusztító 1863-as tűzvész után költözött Szerednyére, más adatok szerint 1865-ben történt a költözés. A gyerekek, így Kosztka Tivadar is, az ungvári főgimnáziumban tanultak.

²⁹⁵ *Й., Кобаль:* Ужгород. Відомий і невідомий і. м. 79

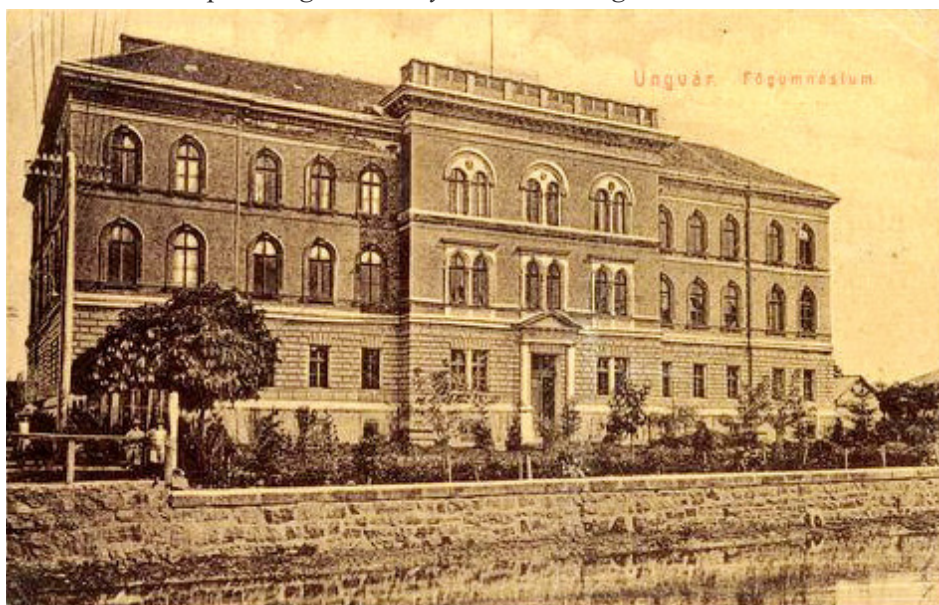
²⁹⁶ *Csoóri Zsófia:* Elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában. 7. <http://www.irisro.org/pedagogia2018januar/81CsooriZsofia.pdf>, letöltés 2021. jún. 23.

²⁹⁷ *Fedinec Csilla:* Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991). 20. file:///C:/Users/Tan%C3%A1r/Downloads/Fedinec%20Csilla.%20Fejezetek%20a%20k%C3%A1rp%C3%A1t%C3%A1ljai%20magyar%20k%C3%B6zoktat%C3%A1s%20t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9b%C5%91%20(1938%201991).pdf, letöltés 2021. jún. 19.

²⁹⁸ *Csoóri Zs.:* Elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján i. m. 7.

²⁹⁹ *Bujdosó István:* Az Ungvári Drugeth Gimnázium története. (Az alapítástól az 1880-as évekig). Acta Beregsasiensis 10. (2011) 1. sz. 111.

47. kép Az Ungvári Királyi Katolikus Főgimnázium, 1906

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1258253/?img=0>, letöltés 2021. okt. 6.

Az ungvári főgimnáziumnak szintén a tanulója, 1882-ben végzőse volt a neves történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Hodinka Antal (1864–1946). 1891-ben a Budapesti Tudományegyetemen doktorátust szerzett szláv filológiából, magyar történetből és oklevéltanból, majd 1896-ban megszerezte a teológiai diplomát is. Számos tudományos munka szerzője volt, sokat foglalkozott a ruszinok történetével, illetve a szláv–magyar kapcsolatokkal.

1870 szeptemberében alakult meg a gimnáziumban a Dayka Gábor Önképzőkör, amely minden év október 20-án irodalmi műsorral tisztelgett névadója emléke előtt. Dayka Gábor 1795–1796 között az intézmény tanára volt. A kör egyik alapítója Zoltsák János, az ungvári főgimnázium magyar-tanára volt, aki a Dayka-kultusz elkötelezett ápolójaként a költő életével és sírjának felkutatásával is foglalkozott.³⁰⁰ 1895-ben megnyitotta a kapuit az Ungvári Királyi Katolikus Főgimnázium új épülete (jelenleg az Ungvári Nemzeti Egyetem Kémia Karának épülete).³⁰¹ 1902-ben mellette elemi is-

³⁰⁰ Dupka György: Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján. Ungvár–Budapest 2016. 56.

³⁰¹ Bujdosó István: Az Ungvári Drugeth Gimnázium története. (A XIX. század második felétől az 1945-ös felszámolásig). Együtt 15. (2013) 1. sz. 72.

kola kezdte meg a működését (ma a 2. Sz. Ungvári Középiskola).³⁰² 1907-ben Romanecz Mihály főgimnáziumi igazgatósága alatt gyűjtés indult a Dayka-szobor felállítására. A szobor elkészítésével a nagybereznai születésű, Budapesten élő Szamovolszky Ödön szobrászművészt bízták meg. A carrarai márványból készült mellszobor felállítására 1909 októberében került sor a gimnázium előtti parkban. Az ünnepségen képviseltette magát a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság.³⁰³

Ungváron működött még két polgári iskola: a Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola (1901-től református, 1904-től állami) és az Ungvári Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola (1914).³⁰⁴

48. kép *A Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola épülete*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1437136/?img=0>, letöltés 2021. okt. 7.

A 19. század második felében felvetődött egy vármegyei múzeum létrehozása Ungváron. Az intézmény megalapításának kezdeményezője az Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat volt, amely 1876-ban jött létre. Elkezdték a múzeumi tárgyak összegyűjtését, de önálló épü-

³⁰² *Й., Кобаль:* Ужгород. Відомий і невідомий і. м. 104., 109.

³⁰³ *Dupka Gy.:* Magyar irodalmi élet és írásbeliség i. m. 57–58.

³⁰⁴ *Fedinec Csilla:* Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1941). Budapest 1999. 20.

let megvásárlására nem volt anyagi keretük. A tárgyakat a Magyar Királyi Főerdőhivatal tanácsstermében és az Ungvári Királyi Katolikus Főgimnáziumban helyezték el.³⁰⁵ A főgimnáziumban már korábban, 1871-től volt múzeum.³⁰⁶ 1898-ban jött létre az Ung Megyei Közművelődési Egyesület. Az egyesületnek végül 1916. december 1-jén sikerült megnyitnia a múzeumot, amely 1918 végéig működött.³⁰⁷

1906. november 10-én az Ung Megyei Közművelődési Egyesület keretén belül a vármegye nagytermében létrejött a Gyöngyösi Irodalmi Társaság. A környék irodalmárait tömörítő társaság ápolta az irodalmi hagyományokat, emléktáblákat állított, felolvasó- és irodalmi esteket tartott, évkönyveket adott ki. Gyöngyösi István költő radvánci szülőházán 1908. szeptember 20-án emléktáblát avattak, Petőfi Sándor ungvári tartózkodásának tiszteletére 1911-ben szintén emléktáblát helyeztek el az egykori Fekete Sas vendéglő helyén épült ház falán. Mindkét tábla alkotója Petridesz János ungvári szobrász volt. A Petőfi-táblánál Mazuch Ede irodalomtörténész, gimnáziumi tanár tartott avatóbeszédet.³⁰⁸

Ungváron a 19. század közepétől lendületes fejlődésnek indult a hírlapkiadás. Hetente átlagosan 3–4 polgári lapot hoztak forgalomba. Mészáros Károly ügyvéd alapította és szerkesztette a Kárpáti Hírnököt 1861-ben, az Ungvári Hírlapot (1875–1878), az Ung című hetilapnak is 16 esztendőn át volt szerkesztője és munkatársa.

Jovánovits János 1880-ban alapította az *Ungvár* című hetilapot, majd 1881-ben az *Ungvári Közlönyt*. Ő szerkesztette még az Ung megyei naptárt és az *Ungvári Naptárt* szépirodalmi tartalommal. Mácza János 1912-től 1915-ig az Ungvári Közlöny munkatársa volt. A *Határszéli Újságot* Vidor Marcell költő szerkesztette. Az első kézi szedésű nyomdák között említik a Székely és Illés ungvári könyvnyomdát, amely folyamatosan adta ki a főgimnázium értesítőit, tankönyveit is.³⁰⁹

Munkács

A város gyors és erőteljes gazdasági fellendülésnek indult a dualizmus korában, amiben az állami befektetések, a Schönbornok gazdasági tevékenysége és a korszak korábbiaknál kedvezőbb vállalkozási lehetőségei mellett nagy szerepet játszott a zsidó közösség. Az 1910-es népszámlálás

³⁰⁵ Boros László: Ung vármegyei közművelődési egyesületek és a múzeumügy a XIX. század végén és a XX. század elején. Acta Beregsasiensis 9. (2010) 1. sz. 187–188.

³⁰⁶ *И., Кобаль:* Ужгород. Відомий і невідомий і. м. 29.

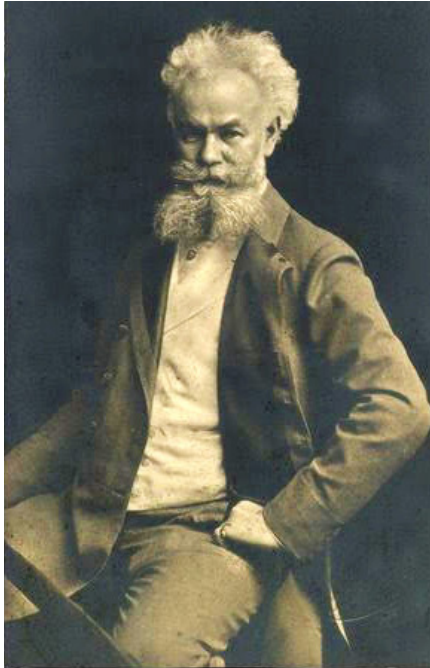
³⁰⁷ Boros L.: Ung vármegyei közművelődési egyesületek i. m. 191.

³⁰⁸ Dupka Gy.: Magyar irodalmi élet és írásbeliség i. m. 58–59.

³⁰⁹ Uo. 62–63.

adatai szerint Munkácsnak 17 275 lakosa volt, ebből 7 675-en voltak zsidók³¹⁰, azaz az összlakosság 44 százaléka. Az iparban és a kereskedelemben betöltött szerepük talán még ennél is magasabb volt.

49. kép *Munkácsy Mihály (1844–1900)*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1208952/?list=&img=0>, leltés 2021. okt. 6.

1882-ben nagy eseménynek számított a város életében a korszak legnagyobb festőjének, Munkácsy Mihálynak a hazalátogatása, akit ekkor díszpolgárrá avattak. A neves festő népes kíséretében ott volt Jókai Mór is. A későbbiekben ez a látogatás nagy hatással lehetett a neves író vejére, Feszty Árpádra, aki apósa javaslatára választotta a honfoglalást témájául, és valószínűleg műve megalkotásának helyszíne sem véletlenül lett Munkács és vidéke.³¹¹

A magyarok bejövetele című Feszty-körképet a Munkács keleti részén található kendereskei magaslatról látható panoráma alapján festette meg a Feszty Árpád vezette festőművészek csoportja. A körkép tájrészletei

³¹⁰ *Konrád M.*: Demográfiai változások i. m. 19.

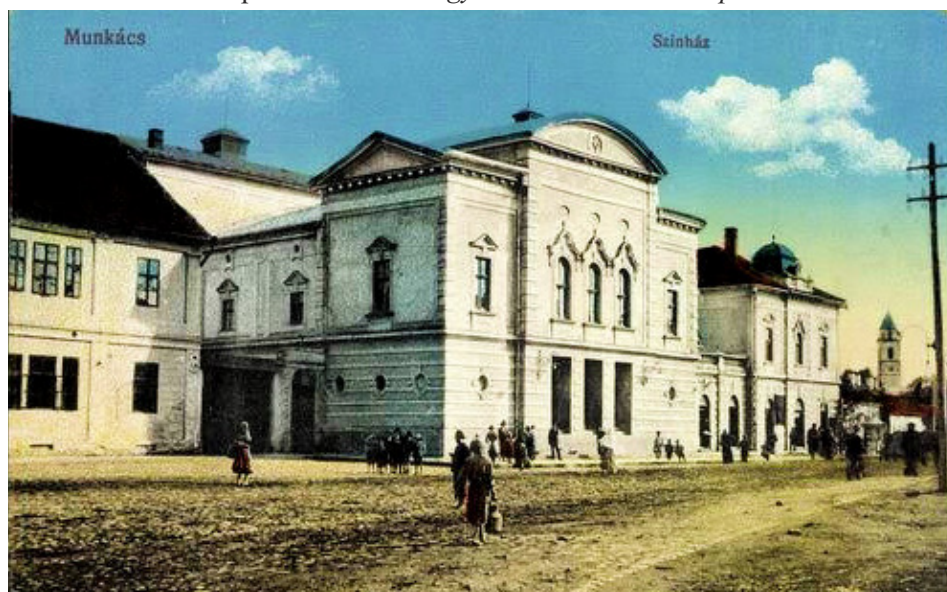
³¹¹ *Popovics Béla*: Munkács kultúrtörténete a korabeli sajtó tükrében. I. köt. Munkács 2005. 209., 51.

teljes egészében Munkácsot és környékét ábrázolják. A 120 méter hosszú, 15 méter magas és 38 méter átmérőjű, több mint kétezer figurát felvonultató alkotás 1892–1894 között készült.

A századforduló éveiben látványos fejlődésnek indult Munkács, amihez nagymértékben hozzájárultak a millenniumi ünnepek. Felépült az új városháza, a színház, az új római katolikus templom, az új kaszárnya, a királyi járásbíróház, több iskola, a főtér üzletsora és elegáns házak sokasága.

A munkácsi Turul-emlékmű egyike volt annak a hét millenniumi Turul-szobornak, amelyet a történelmi Magyarország különböző pontjain állítottak fel a honfoglalás emlékére. Szintén a millennium tiszteletére tartott ünnepek során történt a Munkácsi Magyar Nemzeti Színház alapköltetele, amelyet 1899-ben adtak át.³¹²

50. kép *A Munkácsi Magyar Nemzeti Színház épülete*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1368176/?img=0>, letöltés 2021. okt. 7.

Az 1848–1849-es szabadságharc egyetlen, vidékünkön vívott csatájának tiszteletére a Munkács melletti Podheringen 1901-ben avattak fel emlékművet. Szintén abban az évben helyezték át a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség központját Szolyváról Munkácsra.

³¹² Popovics B.: Munkács kultúrtörténete i. m. 106.

1904-re épült fel a szecesszió és az eklektika jegyeit is magán viselő impozáns városháza új épülete Babula János budapesti építész tervei alapján. Az építkezést a budapesti építészmérnök Bernovics Gusztáv munkácsi mérnökkel, építészeti tanácsossal együttműködve irányította.

51. kép *A munkácsi városháza épülete, 1912*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1217682/?img=0>, letöltés 2021. okt. 6.

1905-re épült fel Munkács új római katolikus temploma Cziegler Győző építész tervei alapján, amelynek megépítése még a millennium idején merült fel javaslatként.

A városban működött az Eötvös Irodalmi Önképzőkör, melynek szellemi bázisát az 1865-től Munkácson élő Csomár István gimnáziumi tanár, lapszerkesztő alapozta meg. A város polgárait megszólító irodalmi rendezvényeket, felolvasásokat szerveztek. Könyvtárának alapját Román Ferenc közel ezer példányból álló könyvadománya képezte. Később ez lett az alapja az állami gimnázium könyvtárának, ahol Csomár magyar nyelvet és irodalmat tanított. Az önképzőkör jelentős egyéniségei voltak még Hrabár Mihály, Szunyogh Sándor, Mácza János.³¹³

³¹³ Dupka Gy.: Magyar irodalmi élet és írásbeliség i. m. 60.

A 19. század végén irodalomkedvelő értelmiség tartotta fenn a munkácsi kaszinót, a Munkácsi Társas Kört, amely az irodalmi élet egyik színtere volt, s amelynek könyvtára négyezer kötetből állt. A városban ezenkívül háromezernyi kötettel rendelkező kölcsönkönyvtár is működött.

1855-től élt és alkotott Munkácson Lehoczky Tivadar (1830–1915), aki 1865-től a Schönborn grófok tulajdonát képező munkács-szentmiklósi domínium jogásza, majd főügyésze lett. Munkája mellett régészeti, történelmi, néprajzi kutatásokat végzett. Rendszeresen közölte írásait az *Archeológiai Értesítő* című folyóirat. Tizenegy könyvet és közel 300 történelmi, néprajzi, honismereti és nyelvészeti tanulmányt írt. Legjelentősebb műve a háromkötetes *Beregvármegye monographiája*. Lehoczky Tivadar legfőbb célja egy nyilvános múzeum létrehozása volt, ahol halála után is fennmaradhatott tetemes gyűjteménye. 1907 júniusában jött létre a Lehoczky Múzeum Egyesület. Az általa elképzelt intézmény haláláig nem jött létre. Hivatalosan a múzeum csak halála után, 1929-ben kezdhetette meg működését.³¹⁴

A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium rendelkezett egy kisebb saját múzeummal. Lehoczky Tivadar is említi mint fejlődésben lévő gyűjteményt. A múzeum igazgatója Jankovich József volt. A fennmaradt iskolai értesítők adatai alapján a gyűjtemény főleg a diákok adakozásainak és különböző ajándékozásoknak köszönhetően gyarapodott.

Munkácson töltötte gyermek- és ifjúkori éveinek nagy részét Erdélyi Béla (1891–1955), akinek a munkácsi gimnáziumban tanulótársa volt Boksay József (1891–1975). A gimnáziumban Kalmár Tibor rajztanár hatással lehetett arra, hogy a fiatalok később a festészetet választották. Erdélyi 1916-ban a Munkácsi Tanítóképzőben tanított rajzot, kézimunkát és hegedűt, 1917-től 1921-ig a polgári iskola tanítója, később igazgatója volt.³¹⁵

A korszak végén, 1917 novemberében alakult meg a Rákóczi Irodalmi Társaság. Elnöke Máthé Miklós, titkára Gyalay Mihály, jegyzője Borostyán Béla volt.³¹⁶

Munkácson a helyi közvéleményt formáló sajtókiadványok közül kiemelkedik a Munkács című vegyes tartalmú hírlap. Uszkay Bálint közjegyző, író is szerkesztette a lapot egy rövid ideig. A Munkács, majd a Munkács és Vidéke című hírlap a környék életéről számolt be különböző témájú cikkekkel, tárcákkal, színírálatokkal, könyvrecenziókkal, szép-

³¹⁴ Boros László: Állami és magángyűjtemények Kárpátalja területén 1877 és 1918 között. *Acta Beregsasiensis* 9. (2010) 2. sz. 136.

³¹⁵ Erdélyi Béla: IMEN. Irodalmi művek, naplók, gondolatok. Ungvár 2017. 7.

³¹⁶ Popovics B.: Munkács kultúrtörténete i. m. 135–136.

irodalmi írásokkal, helytörténeti dolgozatokkal. 1889. október 27-én jelent meg Kárpátalja című politikai és társadalmi hetilap első száma Csomár István szerkesztésében, aki korábban a Munkács című lapnak volt a munkatársa. A névválasztásról a szerkesztő így írt: „[...] a »Kárpátalja« [...] nevét azért kapta a keresztségben, mert lehetőleg fel akarja ölelni az éjszak-keleti Kárpátok alján lakó népek érdekeit, s annak érzelmeit és kívánságait akarja tolmácsolni.”³¹⁷

52. kép *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium, 1911*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1217570/?img=0>, letöltés 2021. okt. 7.

A város első mozija 1910-ben nyílt meg Apolló, majd 1915-ben a második – amely ugyan rövid életű volt – Uránia néven.³¹⁸

A millenniumi ünnepségsorozat idején, 1896-ban rakták le a Munkácsi Állami Elemi Leányiskola épületének az alapjait, amely a következő, 1897. évtől már fogadta a tanulókat (jelenleg katonai líceum). Első igazgatónője Döbrentey Irén volt.³¹⁹

1914-ben Munkácson megnyílt a Munkácsi Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet. Az intézet alapításában Nedeczey

³¹⁷ Popovics B.: Munkács kultúrtörténete i. m. 16.

³¹⁸ Uo. 234.

³¹⁹ Uo. 48.

János, a Bereg vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület tagja kiemelkedő szerepet játszott. Az intézmény első igazgatóját, Szondi Jánost 1914. június 11-én nevezték ki, aki addig a Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet rendes tanára volt.³²⁰

Beregszász

Beregszász 1869-ben rendezett tanácsú város címet kapott. Polgársága megválaszthatta a polgármestert és a képviselőtestület felét, annak másik fele a legnagyobb adófizetők közül került ki.³²¹

1875-ben az ungvári törvényszéket, valamint a nagyszőlősi törvényszék nagyszőlősi járását a beregszászhoz csatolták,³²² amivel jelentős igazságszolgáltatási központ alakult ki a városban. 1880-ban a város központi részét egy tűzvész szinte teljesen elpusztította. A tűzvész után Munkács kezdeményezte a megyeháza áthelyezését, amely azonban mégis Beregszászban maradt. A város jelentős kölcsönök és gyűjtés után a század végére átépült. Ebben az időben kezdődött az utcák burkolása, az utcai világítás megjelenése (eleinte gázzal), majd a villanytelep (1899) megjelenése után Beregszász villamosítása, valamint telefon- és távírónáljának létrehozása.³²³

10. táblázat *Beregszász épületei rendeltetésük szerint 1900-ban*

Az épület típusa	Az épület száma
Lakóház	1 294
Cselédlak	3
Cselédlak gazdasági épülettel	18
Különálló gazdasági épület	755
Gyár vagy más ipari (bányászati épület)	34
Kereskedelmi és hitel céljára szolgáló épület	39
Közlekedési célra szolgáló épület	1
Templom	7

³²⁰ Csoóri Zs.: Elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján i. m. 7.

³²¹ Zubánics László: Tájba írt történelem. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében. Ungvár–Budapest 2011. 39.

³²² Minisztertanácsijegyzőkönyvek 1867–1944. 1875. július 13. (45. ülés). K27187507131010.JPG. 13. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::dce3cb72-1fd4-43e9-bef2-8a24d16b8f52>, letöltés 2021. jún. 21.

³²³ Csatóry György: A 19. század végi, 20. század eleji Beregszász történelmi épületei. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 19. Nyíregyháza 2011. 293.

A 10. táblázat folytatása

Az épület típusa	Az épület száma
Iskola	9
Iskola és templom egy tető alatt	–
Kórház és gyógyintézet	5
Fürdő	4
Laktanya	–
Egyéb épület	367
Összesen	2 536

Szerkesztette: Braun László. Forrás: *Szabó Pál Csaba: Városok és várostérképek a történelmi Magyarországon az 1900-as évek elején.* Budapest 2005. 22.

11. táblázat *Beregszász utcái és közvilágítása 1908-ban*

Utcák száma	32
Piacterek száma	1
Nyilvános parkok száma	1
Nyilvános parkok területe (hektár)	3,1
Befásított utcák száma	11
Kiültetett fák száma	2 052
Gázzal világított utcák száma	–
A lángok száma közterületen	–
Villannyal világított utcák száma	32
A lámpák száma közterületen	425

Szerkesztette: Braun László. Forrás: *Szabó P. Cs.: Városok és várostérképek i. m. 22–24.*

1890-ben épült fel az új megyeháza Ybl Miklós tervei alapján klaszszicista stílusban. A neves történész, régész, néprajzkutató, Lehoczky Ti-vadar az épületben mutatta be a közönségnek legnevezetesebb művét, a háromkötetes Beregvármegye monographiáját (jelenleg a Beregszászi Egészségügyi Kolledzs és néhány közigazgatási hivatal épülete).

A Magyar Királyi Törvényszék épületét 1908–1909 folyamán építet-ték, szintén Jablonszky Ferenc tervei alapján, eklektikus stílusban (napja-inkban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola épülete). Az első világháború előtt az épületben működött a táblabíróság, a rendőrkapitány-ság és a csendőrség is.³²⁴

³²⁴ *Csatáry Gy.:* A 19. század végi, 20. század eleji Beregszász i. m. 301.

53. kép *A beregi vármegyeháza épülete*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1163791/?img=0>, letöltés 2021. okt. 6.

Beregszászban a kaszinó épületének megnyitására még 1841-ben került sor az Arany Oroszlán fogadóban, de gyűléseit és rendezvényeit bérelt helyiségekben és magánlakásokban tartotta. 1884-ben vetődött fel egy új palota építésének a gondolata. 1890-ben a Vérke partján az ún. Hosszú kocsmát alakították át kaszinóvá. 1912-ben azonban egy újabb épület emelését kezdték el, az év végére befejeztek. Az Úri Kaszinó átadása a következő évben történt meg, a tagság 1913. június 18-án tarthatta meg első gyűlését.³²⁵

A város híres szülötte Fedák Sári (Sarolta Klára Mária (1879–1955)), aki korának egyik legismertebb és legsikeresebb magyar előadóművésze, operettprimadonnája volt. Sikerei közepette is hazalátogatott, többször szerepelt földijeitől. Fellépett az Arany Oroszlán fogadóban és az Úri Kaszinóban.³²⁶

A beregszászi zsidóság növekvő létszámát és anyagi lehetőségeit jelezte a főtéren álló nagyzsina góga közelében, 1912-ben épült rituális fürdő, amely a szecessziós építészet egyik szép alkotása.

³²⁵ Csatáry Gy.: A 19. század végi, 20. század eleji Beregszász i. m. 302–303.

³²⁶ Popovics Viktória: Fedák Sári. In: Szülőföldünk nagyjai a múlt századfordulóról. Tudomány és kultúra az Osztrák–Magyar Monarchiában c. Kárpát-medencei nyári egyetem. Burgenland 2008. 48.

A Beregszászi Hitelintézet még 1870-ben keletkezett. 1908-ban a városban 4 bank, takarékpénztár és hitelegyesület működött 224 566 korona alaptőkével.

1864–1874 között Beregszászban református felekezeti algimnázium működött. 1874-ben a tanintézmény államilag segélyezett községi polgári iskola lett. 1884-ben állami polgári fiúiskolává nyilvánították, amely 1890-től állami reáliskolává alakult. Végül 1895-ben nyílt meg a Magyar Királyi Állami Főgimnázium. A gimnázium irányításával ideiglenesen Orlovsky István egri reáliskolai tanárt bízták meg. A gimnázium 1902-ben költözött be a kétemeletes Vérke-parti épületébe. 1904-től 1919-ig Schürger Ferenc volt a gimnázium igazgatója.³²⁷

54. kép *Kossuth Lajos tér, 1909*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1163784/?img=0>, letöltés 2021. okt. 7.

1873-ban a városban megnyílt az első polgári leányiskola. 1898–1901 között épült fel a Magyar Királyi Elemi Fiú- és Leányiskola szecessziós stílusban a híres magyar műépítész, Lechner Ödön tervei alapján. Az iskola ünnepélyes felavatására 1902. október 5-én került sor a Közoktatásügyi Minisztérium képviselőjének és a vármegye vezetőinek jelenlétében. Az első igazgató Serly Ferenc volt.

³²⁷ A Beregszászi Magyar Gimnázium története. Szerk. Benda István – Orosz László. Budapest 1990. 8–15.

A városban az első könyvnyomda beindítása Deák György nyomdász nevéhez fűződik, aki 1846-ban kezdte el működését. Ő találta fel a nyomdafestéknek henger által történő alkalmazását. 1880-ban Nagy Lajos és Sallay Gyula vette meg tőle a nyomdát és újonnan felszerelték.³²⁸

1908-ban Beregszászban működött Farkas Jakab, Szóbel Mór, Engel Jenő könyv- és papírkereskedése, illetve a Haladás könyvnyomda.³²⁹

Beregszászban Keszler József már az 1850-es években nyitott egy négyszáz kötetből álló könyvtárat. Az 1880-as években a könyvtárnak Pinkász Samu volt a tulajdonosa.³³⁰ 1874-ben szervezték meg a tanítók első könyvtárát, amelyet 1906-ban népkönyvtárrá fejlesztettek. A könyvtárnak ekkor 5 750 kötet volt az állománya.

Beregszász történetében mindig is kimagasló szerepet játszott a szőlészet és borászat. A borok közös értékesítése érdekében 1875-ben megalakult a Beregszász és Vidéke Borászati Társulat, amely azonban csak néhány évig működött. 1880-ban a Kassán tartott első bor- és szőlészeti kiállításon Beregszászból többen érmet és dicsérő oklevelet kaptak.³³¹ 1881-ben a beregszászi szőlőket elérte a filoxérafertőzés, amely az 1890-es évek elejére a szőlők nagy részét kipusztította. Az újratelepítés 1895-ben kezdődött el, amiben nagy szerepet játszott Czeiner Nándor, a Schönborn-uradalom beregszászi szőlészetének vezetője. Az újratelepítést követően szőlőültetvények mennyiségileg nagyobbak és minőségileg jobbak voltak a filoxéra előttiektől.

Beregszász szülötte Linner Bertalan (1887–1969) neves sebészorvos és szőlőnemesítő. Gimnáziumi tanulmányait követően Budapesten végezte el az orvosi egyetemet. Az első világháborúban harctéri sebészként szolgált, majd visszatért szülővárosába, ahol haláláig élt és dolgozott.

Beregszászban élénk társadalmi és egyesületi élet folyt. Számos megyei és helyi egyesületnek volt központja a város. A 19. század utolsó negyedében működő megyei egyesületek voltak: a Beregmegyei Olvasó Egylet, a Beregmegyei Ügyvédi Egylet, a Beregmegyei Gazdasági Egyesület, a Beregmegyei Községi és Körjegyzők Egylete, a Felső-Tiszavidéki Háziipart Terjesztő Egyesület, a Világosság nevű szabadkőműves páholy, a Beregszászi Gőzmalom Részvénytársaság, a Beregszász és Vidéke Nőegylet, valamint a Magyar Országos Segélyező Nőegylet beregszászi fiókiintézete. Beregszászban szerveződött meg 1861-ben a Református Ének-Egyesület és a Római-katolikus Ének-Egylet, 1867-ben a Polgári Olvasó Egyesület,

³²⁸ A Beregszászi Magyar Gimnázium története i. m. 63–64.

³²⁹ Szabó P. Cs.: Városok és várostérképek i. m. 24.

³³⁰ Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiája. II. köt. Általános rész. Ungvár 1881. 117.

³³¹ Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye. Budapest–Beregszász 1996. 370.

1874-ben a fazekas-takács, csizmadia, valamint a pintér és kerékgyártó ipartársulatok. Működött még tímár iparegyesület, kovács-asztalos vegyes, valamint szabó-cipész ipartársulat. 1875-ben alakult meg az önkéntes tűzoltóegylet, volt ifjúsági kör és lövészegylet. 1881-ben izraelita magyar egylet jött létre.³³² A 20. század elejének legjelentősebb egyesületei voltak: Bereg vármegyei Irodalmi és Műpártoló Egyesület, Bereg vármegyei Gazdasági Egyesület, Bereg vármegyei Úri Kaszinó, Beregszászi Izraelita Nőegylet, Beregszászi Görögkatolikus Temetkezési Egylet, Beregszászi Chevra Kadisa Egylet, Beregszászi Közművelődési Egyesület.³³³

55. kép *A beregszászi Állami Borpince*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1163728/?list=eyJxdWVyeSI6ICJiZXJlZ3N6XHUwMGUxc3ogYm9ycGluY2UifQ&img=0>, letöltés 2021. okt. 6.

1893-ban alakult meg a Bereg Megyei Irodalom- és Műpártoló Egyesület, amelynek Kóródy Sándor ügyvéd volt az alapítója, ő lett az első elnöke is. Az egyesület jövedelmének egy részét az iskolákra és az irodalmi életre fordította. Ebbe a sajtót is bevonta, a Bereg című lapnak 1874-től főmunkatársa, majd segédszerkesztője volt. Az egyesületben kiemelkedő írói és költői tevékenységet folytatott Gáthy Bálint és Regöczy Győző is.³³⁴

³³² *Lehoczky T.*: Beregvármegye monographiája i. m. 124.

³³³ *Szabó P. Cs.*: Városok és várostérképek i. m. 24

³³⁴ *Dupka Gy.*: Magyar irodalmi élet és irásbeliség Kárpátalján i. m. 62.

1875-ben Janka Sándor indította útjára a megyei kiadványaként a *Bereg* című vegyes tartalmú lapot. Kisebb-nagyobb megszakításokkal három ízben is szerkesztője volt a közkedvelt lapnak: 1874–1876, 1879–1890 között és 1895-ben. 1874-től Kóródy Sándor, majd fia, Kóródy Zoltán volt a lap főmunkatársa. 1889-ben Janka Sándor kezdeményezte a millenniumi ünnepek megtartását, a magyarok Kárpát-medencei bejövetele ezredik évfordulójának az országos megünneplését.

A beregvidéki Mezőváriban született Kepes András (1847–1924) orvos. Tanulmányait Ungváron és Budapesten végezte, majd a bécsi egyetemen szerezte meg orvosi diplomáját. 1872-ben az Osztrák–Magyar Északi-sarki expedíció orvosának nevezték ki. A kutatócsoport fedezte fel az északi sarkkörön túl a Ferenc József-földet. Kepesnek köszönhetően a sok viszontagságot átélt legénység mindössze egy embert veszített. A fiatal orvost törzsorvossá léptették elő, kitüntették a Vaskoronarend III. fokozatával, több város díszpolgára, illetve tudományos egyesület tiszteletbeli tagja lett.

Nagyszőlős

A 19–20. század fordulóján nyerte el a város központi része a mai formáját. Templomokat építettek és újjítottak fel, üzletsorok épültek, köz- és magánépületeket emeltek.

56. kép *A Tulipán utca Nagyszőlősön, 1910*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/VendeglatoKepeslap/1483012/?img=0>, letöltés 2021. okt. 7.

Az ugocsai vármegyeházát 1898-ban emelték neobarokk stílusban Nagyszőlősen (ma a Perényi Zsigmond magyar tannyelvű középiskola). Az egykori vármegyeháza előtti parkban áll Perényi Zsigmond mellszobra. Ugocsa lakossága már 1870-ben gyűjtést szervezett szoborállítás érdekében az egykori vértanú főispán emlékére. A Perényi család azonban az adományokat inkább a megyei kórház létrehozására fordította. Később, 1906-ban avatták fel a szobrot, Székely Ernő alkotását.³³⁵

1896-ban épült a Lator család kúriája (a kastély ma a 4. sz. középiskolának ad otthont). A korábbi épület egykori tulajdonosa, Ráthonyi alispán Mikszáth Kálmán *Akli Miklós* című regényének egyik hőse.³³⁶

A 19. század végén a városban a Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület nagyszőlősi egylete épületet vásárolt az elhagyott és árva gyerekek számára. 1903-ban már felvetődött egy új épület emelésének a gondolata, mivel jelentősen megnövekedett a Szent Erzsébet-árvaház lakóinak száma. 1904-ben kezdődött el az építkezés, és 1906-ra épült fel az új árvaház eklektikus stílusban.³³⁷

57. kép Az ugocsai vármegyeháza épülete, 1915

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1369989/?list=eyJxdWVyeSI6I-CJ1Z29jc2EgdIxiMdBIMXJtZWd5ZWVhcdTAwZTF6YSJ9&img=0>, letöltés 2021. okt. 6.

³³⁵ Kovács S.: Bús düledékeiden i. m. 163–165.

³³⁶ Kovács Sándor: Bús düledékeiden. Kárpátalja vár- és kastélykalauza. 2. bővített kiadás. Budapest 2008. 167.

³³⁷ I., Біланчук: Виноградів – моє місто. Ужгород–Виноградів 2020. 330–331.

A 19. század második felében az *Ugozca* című lap volt a vezető hírközlő újság, amelyet 1885. június 28-án Lator Géza jog- és államtudományi doktor, megyei főjegyző alapított, s egy ideig szerkesztett. 1886. január 1-jén Papp Zsigmond megyei aljegyző vette át a szerkesztést, akinek több cikke, verse jelent meg. 1888-tól Spolarich János, a polgári iskola korábbi tanára volt a lapszerkesztő, aki 1896-ban megírta az *Ugozca* hírlap történetét.

1892. május 1-jén ez a lap az elsők között számolt be Bartók Béla első nyilvános hangversenyéről. Bartók a vármegyeháza nagytermében mutatta be a *Duna folyása* című saját szerzeményét. A lap névtelen tudósítója „fiatal genie”-nek nevezte a kis művészt. A névtelen tudósító Nagy Gábor lehetett, aki Bartókot magyarra, földrajzra és énekre tanította a nagyszőlősi polgári iskola első osztályában, s egyben a lap külső munkatársa volt. Bartók Béla többször is megfordult a vidéken népdalgyűjtő körútjai során: 1906-ban Nagyszőlősön, 1911-ben Dolhán, Veresmarton, Száldoboson, 1912-ben Barkaszon, Gáton, Rafajnaújfaluban és Munkácson.³³⁸

Az *Ugozca* című lap szerzői közösségéhez tartozott többek közt: Mihalik József, a polgári iskola tanára, aki műtörténeti és archeológiai értekezéseket írt, később az MTA levelező tagja lett; Láng Mihály, a polgári iskola igazgatója (1881–1885), tankönyvíró; Baranyai Gyula, a polgári iskola igazgatója (1886–1896), tankönyvíró; fia, Baranyai Zoltán irodalomtörténész, diplomata, Bartók későbbi svájci és amerikai útjának előkészítője; Hagara Viktor ügyvéd, országgyűlési képviselő, aki kiemelten foglalkozott az oktatásüggyel; Nagy Zoltán técsői aljárásbíró; Ráthonyi Lajos országgyűlési képviselő; Aczél László, *Ugozca* megye tanfelügyelője, aki két kiváló művet írt *Ugozca megye ismertetője és Ugozca vármegye népoktatásügye 1880–1902* címmel.³³⁹

Mihalik József (1860–1925) újságírói munkája mellett kiváló művészettörténész volt, a későbbiekben tagja a Magyar Tudományos Akadémiának. Az 1890-es évek elején *Ugozca* és Máramaros vármegyében végzett kutatásokat és gyűjtéseket, amikor a Nagyszőlősi Polgári Iskolában tanított. Az általa gyűjtött anyagból régiséggyűjteményt állított össze, s az iskolában helyezte el.³⁴⁰

A Nagyszőlősi Polgári Iskola az 1881–1882. tanévben kezdte meg a működését, első igazgatója a korábban már említett Láng Mihály volt. Egy tűzvész következtében a több épületben működő polgári iskola tantermei

³³⁸ *I., Біланчук:* Виноградів – моє місто і. м. 164–165.

³³⁹ *Дурка Гу.:* Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján i. m. 64.

³⁴⁰ A gyűjteménynek a cseh hatalomátvétel után egy része eltűnt, megmaradt darabjai a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban találhatóak. *Boros L.:* Állami és magángyűjtemények i. m. 133.

leégtek. Az új építésű, emeletes iskola 1903-ban készült el (ma az 1. sz. középiskola épülete).³⁴¹

1880-ban Nagyszőlősen három felekezeti elemi iskola működött: egy-egy református, római és görögkatolikus. Egy hatosztályos állami elemi iskola (ma a nagyszőlősi gimnázium épülete) is volt, abban a tanévben 336 tanulóval. Az iskola új épülete 1896-ra készült el.³⁴²

Az Ugocsa vármegyei Tiszapéterfalva szülötte Komáromy András (1861–1931) történész, levéltáros. A kora újkori Magyarország és Erdély történelmének, a hajdúk múltjának kutatója volt. 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak sorába emelték. 1917-ben országos főlevéltárnokká nevezték ki.³⁴³

58. kép A Nagyszőlősi Polgári Iskola épülete, 1914

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1369986/?list=eyJxdWVyeSI6ICJOYWd5c3pcdTAXNTFsXHUwMTUxcyJ9&img=0>, letöltés 2021. okt. 6.

A vidékkel szorosan összekapcsolódik György Endre (1848–1927) politikus, közgazdász, földművelésügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának a személye. Huszton született, 1878-ban a halmi választókerületben országgyűlési képviselővé választották. Később,

³⁴¹ I., Біланчук: Виноградів – моє місто і. м. 271.

³⁴² Uo. 272.

³⁴³ Csátáry György: Komáromy András – az országos levéltárnok. Ungvár 2008.

1887–1890 között a munkácsi választókerületet képviselte, ezért 1891-ben Munkács díszpolgárává választották. A György-család kastélyát Tiszapéterfalván nyári lakként használta.

12. táblázat *A mai Kárpátalja városainak lakossága 1910-ben*

Nemzetiség	Városok			
	Munkács	Ungvár	Beregszász	Nagyszőlős
	fő			
Magyar	12 686	13 590	12 432	5 943
Német	3 078	1 151	140	540
Rutén	1 394	–	221	1 266
Szlovák	–	1 219	–	–
Egyéb	114	959	200	62
Összesen	17 275	16 919	12 933	7 811

Szerkesztette: Braun László. Forrás: Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. Baja–Pécs 2000. 96., 137., 140., 164.

A városok lakossága túlnyomórészt magyar nemzetiségű volt. A rutén lakosság Nagyszőlős esetében volt jelentősebb, kb. 16 százalék, de Beregszász tekintetében 2 százalék alatt maradt. Munkácson a németek aránya közel 18 százalékot tett ki. Ungvár viszonylatában nincs adatunk a rutén nemzetiség számáról, ott jelentősebb szlovák és német népesség élt. Bizonyára az egyéb nemzetiség között találhatóak a rutének, de arányuk, akárcsak Munkács tekintetében, 10 százalék alatt volt.

13. táblázat *A mai Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1880–1910 között**

Nemzetiség	1880	1910
	fő	
Magyar	102 219	184 789
Német	30 474	63 561
Rutén	239 975	334 755
Szlovák	7 849	6 344
Román	7 462	11 460
Egyéb	13 301	1 865
Összesen	401 280	602 774

Szerkesztette: Braun László. Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi i. m. 14–15.

*A magyar népszámlálások az anyanyelvet vették alapul, és ezért a zsidó lakosságot elsősorban a magyar népesség között tüntették fel.

Magyarországon a dualizmus korában számos pozitív változás zajlott le, a gazdaság intenzív növekedése következtében az ország igyekezett felzárkózni a vezető nyugat-európai országokhoz. A gazdasági eredmények hatása a peremvidékeken is megnyilvánult, noha a fejlődés ott lassúbb és kevésbé számottevő volt. Vidékünkön is kimutatható az az előrehaladás, amely a fennálló nehézségek ellenére is kedvező irányba mozdította el a lakosság életét.

A kereskedelem és az ipar fejlődésének hatására elsősorban a városok növekedtek, a számbeli bővülés mellett a kulturális fellendülés is jól érzékelhető. A mezőgazdaságnak, elsősorban a hegyvidéki gazdálkodásnak súlyos, sajátos problémái voltak, de az állam ebben az ágazatban is intézkedéseket fogantatosított a nehézségek leküzdésére. A 19–20. század fordulóján a magyar nemzetiségi és oktatáspolitikai teremtett nehéz helyzetet a nemzetiségek számára, de az a politikai vitákon túl nem vezetett mélyebb konfliktusokhoz, köszönhetően a sok évszázados, békés együttélésnek.

A KÖTET SZERZŐI

Braun László, PhD (Szürte, 1971) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1998-ban mint történész, történelemtanár. Általános, illetve középiskolai tanárként dolgozott, majd öt éven keresztül a Kárpátaljai Területi Állami Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályán végezte munkáját. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának az elvégzése után 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe Északkelet-Magyarország története a 19–20. század fordulóján.

Csatáry György, PhD (Kaszony, 1963) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Középkori és kora újkori egyetemes történelem doktori programjának elvégzése után 2006-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kora újkori magyar történelem) szakterületen. 2008-tól a történelemtudományok kandidátusa. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője. Levéltártant, történelmi szaktudományokat és honismeretet oktat. A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács tagja. Kutatási területe: a II. Rákóczi Ferenc vezette 1703–1711. évi szabadságharc, Északkelet-Magyarország és Kárpátalja története.

Császár István (Jánosi, 1985) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakán szerzett 2008-ben MA szintű oklevelet. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola Nemzetközi Kapcsolatok Története doktori programjában végezte PhD-tanulmányait, 2011-ben szerezte meg az abszolutóriumot. 2010 óta dolgozik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékén, jelenleg oktatói beosztásban. Kutatási területe: a második világháború utáni kárpátaljai magyar társadalomtörténet, civil társadalmi mozgalmak kialakulása Kárpátalján.

Dancs György (Balazsér, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2007-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2008-ben Specialist oklevelet szerzett. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2012-ben. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia lelképásztori munkatárs

szakán végzett 2017-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára. Kutatási területe: a kolerajárvány az 1831–1832-es években; báró Perényi Zsigmond élete; a reformkori Magyarország az 1820–1840-es években.

Darcsi Karolina (Dercen, 1980) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) földrajz–történelem szakán 2002-ben Specialist oklevelet, 2006-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Századvég Politikai Iskola közpolitikai szakirányán MA-oklevelet szerzett, illetve a Pécsi Tudományegyetem Politikatudományok Doktori Iskolájában abszolvált 2006-ban. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési lehetőségei a független Ukrajnában; közigazgatás, önkormányzatok, kisebbségi jogérvényesítés.

Dobos Sándor (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angol nyelv és irodalom szakán 2009-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2010-ben BA-, majd 2011-ben Specialist oklevelet szerzett, az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2010-ben fejezte be a mesterképzést angol nyelvből és irodalomból, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2014-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója, valamint a Kiadói Részleg vezetője. Kutatási területe: helytörténet, helység-, utca- és térnevek, 20. századi községnevezendések a mai Kárpátalja területén.

Hires-László Kornélia, PhD (Beregszász, 1982) – 2003-ban az egykori Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán szerzett tanítói diplomát, majd ezt követően 2009-ben a Debreceni Egyetemen szociológia szakán végzett magiszteri fokozattal. 2017-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán magyar nyelv és irodalom szakon szerzett specialist fokozatú oklevelet. 2021-ben sikeresen megvédte doktori értekezését a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációs Doktori Iskolájában. 2001 óta kutatóként dolgozik a Rákóczi-főiskola jelenleg Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontként ismert intézetében, és 2005 óta

a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója. Kutatási területei: nyelvi tájkép és etnicitás Kárpátalján, a kárpátaljai magyarság identitása, az ifjúság aktuális problémái, valamint a kárpátaljai magyarság aktuális társadalmi folyamatai.

Kész Barnabás, PhD (Salánk, 1966) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1990-ben mint történész, történelemtanár. Egy évig régészként dolgozott az egyetemen, majd több mint két évtizedig általános és középiskolai tanár volt Salánkon. 2012-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, jelenleg docensi beosztásban. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának elvégzését követően, 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a bölcsészettudományok területén, néprajz- és kulturális antropológiai tudományokban. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság tárgyi néprajza. Ezenkívül foglalkozik helytörténettel, könyvillusztrálással és katonai hagyományőrzéssel is, számos tudományos-ismeretterjesztő kiadvány szerzője.

Molnár D. Erzsébet, PhD (Beregszász, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–történelem szakán szerzett tanári oklevelet 2002-ben. Tanulmányait a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta, ahol 2015-ben védte meg doktori értekezését *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiiban (1944–1953)* címmel. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának vezetője, a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: Kárpátalja szovjetizálása, a kárpátaljai magyar férfilekosság elhurcolása, a donbászi munkaszolgálat.

Molnár D. István, PhD (Nagydobrony, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–földrajz szakpárján szerzett tanári oklevelet 2002-ben. 2003–2006 között a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának Földtudományok Doktori Iskoláját végezte el. Doktori (PhD) fokozatát 2013-ban szerezte. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének tanára és az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: Kárpátalja népessége, közigazgatása.

Molnár Ferenc, PhD (Zápszony, 1986) – Az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2009-ben magiszteri szintű oklevelet szerzett angol nyelv és irodalomból, majd 2010-ben elvégezte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakát. Ezt követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program miniszteri ösztöndíjas hallgatója. 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot történelemtudományok (19. századi magyar történelem) szakterületen. Jelenleg a II. RF KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, tanszékvezető-helyettese. Kutatási területe: a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 19. századi története, valamint a dualizmus korának (1867–1918) felekezeti és nemzetiségi viszonyai.

Orosz Ildikó, PhD (Nagydobrony, 1960) – Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett MSc szintű oklevelet matematika szakon 1983-ban. 1981-től a Nagydobronyi Középiskola matematikatanára, 1990-től 1995-ig az iskola igazgatója. 2001-ben a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájában szerzett doktori (PhD) fokozatot nevelésszociológia szakirányban. 2013-ban a Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetemen pedagógiai tudományok kandidátusa (CSc) fokozatot szerzett általános pedagógia és a pedagógiatörténet szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke, a II. RF KMF Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense. Kutatási területe a kisebbségi oktatás, az anyanyelvi/anyanyelvű oktatás helyzete Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig.

Rácz Béla, PhD (Tiszaújlak, 1981) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) történelem és földrajz szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Az ELTE Földtudományi Doktori Iskola Földtan-Geofizika Programjának elvégzése után 2014-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot földtan szakterületen, archeometriai szakiránnyal. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatási rektorhelyettese, továbbá a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: archeometria, azon belül petroarcheológia: pattintott kőeszköznyersanyagok vizsgálata, források, elterjedési területek, az emberi közösségek kulturális kapcsolatai az őskorban.

Suslik Ádám, PhD (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2008-ban BA-oklevelet,

majd 2009-ben Specialist diplomát szerzett. 2017-ben Budapesten a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola (Katonai- és politikai konfliktusok 1867–1945 között) programján belül doktori (PhD) fokozatot szerzett. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának levéltárosa az 1945 előtti Kormányservek Főosztályán. Kutatási területe: az első világháború és az azt követő rövid átmeneti időszak. A témakörön belül publikációi többsége egy adott régió (Északkelet-Magyarország), különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék gazdaság-, társadalom-, egyház-, valamint hadtörténete tárgykörében jelentek meg. A klasszikus hadtörténetírás mellett olyan témákat is érint, amelyek a hadművelleti területeken vagy a hátszágban történt katonai visszaéléseket vizsgálják.

Szakál Imre, PhD (Bene, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szerzett történelem és földrajz szakos tanári oklevelet 2008-ban. 2009-től a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, értekezését 2015-ben védte meg. 2013-tól alma matere Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanársegéde, 2015-től docense. Kutatási érdeklődése Kárpátalja két világháború közötti történetére, a kisebbségtörténetre, Ukrajna történetére és az emlékeztörténetre terjed ki.

Szamborovszkyné Nagy Ibolya, PhD (Sárosoroszi, 1970) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1992-ben mint történész, történelemtanár. Egy évtizedig általános és középiskolai tanárként dolgozott, majd az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Kelet-Európa XIX–XX. századi története oktatási programjának elvégzése után 2011-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kelet-európai történelem) szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, ill. az intézmény Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe: a Szovjetunió társadalomtörténete 1945–1991 között (azon belül oktatáspolitikai és az iskolai történelemtanítás története), valamint a kérdés kárpátaljai vonatkozásai, az iskolai történelemtankönyvek tartalmi és didaktikai kérdései, ezenkívül a szovjet egyházpolitika és a kárpátaljai reformátusok története a fent jelzett időszakban.

Szólósi Nóra, PhD (Macsola, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, valamint angol nyelv és irodalom szakán 2008-

ban szerzett BA-diplomát. Ezt követően az Ungvári Nemzeti Egyetem angol szakán kapott magiszteri képesítést 2009-ben. Ugyanezen év őszén nyert felvételt az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék doktori programjára, ahol 2012-ben abszolvált. 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Kutatási területe: a revízió és Kárpátalja 1938–1944 között, továbbá Kárpátalja társadalma és gazdasága 1939–1944-ben a visszacsatolt Felvidékkel való összehasonlításban.

Váradi Natália, PhD (Beregszász, 1980) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, angol nyelv, világirodalom szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Doktori (PhD) fokozatát a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában szerezte 2008-ban, 2012-ben a Nyíregyházi Főiskola közgazdász, gazdálkodási és menedzsment szakán szerzett BA-diplomát, majd 2013-ban történelemtudományokból kandidátusi fokozatot az Ukrán Tudományos Akadémia Történelmi Intézetében. 2020-ban a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus-továbbképzési szakon MA-diplomát szerzett. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, a II. RF KMF Felnőttképzési Központjának vezetője, az ECL Nyelvvizsgaközpont vezetője, a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány igazgatója. Kutatási területe: Kárpátalja a Hruscsov-érában, kiemelten az 1956-os forradalom kárpátaljai vonatkozásai.

К 22 **Історія Закарпаття. Спадщина та виклики.** Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II/ Редакційна колегія: Василь Брензович (голова редакційної колегії), Юрій Чотарі (головний редактор), Мелінда Орбан, Олександр Добош (відповідальні редактори), Ібоя Самборовскі-Нодь, Імре Сакал та Ласло Браун (члени редакційної колегії). Автори: Адальберт Рац, Адам Шушлік, Борнобаш Кейс, Єлизавета Молнар Д., Ібоя Самборовскі-Нодь, Ільдико Орос, Імре Сакал, Іштван Часар, Кароліна Дорчі, Корнелія Гіреш-Ласлов, Ласло Браун, Наталія Вароді, Нора Севлеші, Олександр Добош, Стефан Молнар Д., Федір Молнар, Юрій Данч та Юрій Чотарі. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 788 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8046-21-7

У виданні представлено історію сучасного Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Колективна монографія має узагальнюючий характер, автори висвітлили теми, які вважали найважливішими. Рекомендуємо усім, хто хоче більше дізнатися про багатогранне минуле й сучасне краю.

УДК 94(477.87)(082)

Наукове видання

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ СПАДЩИНА ТА ВИКЛИКИ

Колективна монографія

2021 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №9 від 30.09.2021)

Підготовлено кафедрою історії та суспільних дисциплін спільно з Науково-дослідним центром
ім. Тіводора Легоцькі і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: *Василь Брензович, канд. іст. наук*

Головний редактор: *Юрій Чотарі, канд. іст. наук*

Відповідальні редактори: *Мелінда Орбан та Олександр Добош*

Члени редакційної колегії: *Івоя Самборовські-Нодь, канд. іст. наук,*

Імре Сакал, докт. філософії у галузі іст. наук та Ласло Браун, докт. філософії у галузі іст. наук

Рецензенти:

Адам Новак, докт. філософії у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 3

Аттіла Шімон, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Яноша Шее, Комарно; Науково-дослідний інститут національних меншин «Форум», Шаморін) – розділ 7

Вікторія Ференц, докт. філософії у галузі філол. наук (Науково-дослідний інститут національної політики, Будапешт) – розділ 16

Іван Мандрик, докт. іст. наук, проф. (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 5

Іштван Мароші (грек.-кат. священник, Греко-католицький центр ім. Елемира Ортутая, Берегове) – розділ 10-13

Іштван Цігань, канд. іст. наук (Інститут та Музей військової історії, Будапешт) – розділ 4

Йосип Молнар, канд. геогр. наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 1

Левенте Пюошкі, габ. докт. у галузі іст. наук, проф. (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 8-9

Марія Палашик, габ. докт. у галузі іст. наук (Історичний архів державної безпеки Угорщини, Будапешт) – розділ 11

Моніка Баер-Шіпош, докт. філософії у галузі політ. наук (Пейчський університет, Пейч) – розділ 15

Пйітер Пал Товт, докт. соц. наук (Науково-дослідний інститут демографії, Центральне статистичне управління Угорщини, Будапешт) – розділ 16

Пйітер Форішек, габ. докт. у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 2

Тібор Балла, габ. докт. у галузі військ. наук, проф. (Національний університет державної служби, Будапешт) – розділ 6

Тібор Валух, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Кароля Естергазі, Егер) – розділ 10, 12-13

Ференц Гідас, OFM (Ordo Fratrum Minorum) – розділ 10-13

Ференц Радванські, докт. філософії у галузі теол. наук (реформатський священник, Релігійна громада реформатської церкви с.Косонь) – розділ 10-13

Шандор Мілован (почесний голова Товариства угорської культури Закарпаття, Виноградів) – розділ 14

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Едіна Шін, Марта Гнатик-Рішко*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опаці Чері Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальний за випуск: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори

Видання здійснене за підтримки Фонду національної співпраці, Офісу прем'єр-міністра Угорщини, ЗАТ «Благодійний фонд ім. Габора Бетлена» та за сприяння Спілки «За майбутнє реформатської громади Ніртетгі» і Благодійного фонду За Закарпатський угорський інститут

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 25.10.2021. Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк офсетний. Ум. друк. арк. 64,0.

Формат 70x100/16. Замовл. №2772. Тираж 1400.